

Prof. Dr. Hayrettin Karaman
Prof. Dr. Halit Çalış
Prof. Dr. Kâşif Hamdi Okur
Prof. Dr. Soner Duman
Prof. Dr. Metin Yiğit

Soruşturma
Inquiry

1. Kur'ân ve Sünnet tarafından belirlenen değer, ilke ve hükümlerin zamanla değişmesinden söz edilebilir mi?
2. Değişim söz konusu olduğunda bunun sınırları nasıl belirlenmelidir? Bu hususta ölçüt ya da ölçütler nelerdir?
3. Değişim gerçekleşirken “nasları, moderne/olguya tabi kılma” şeklinde endişe ve eleştiriler gündeme gelmektedir. Mesela kat'î nasla sabit olan bir hükmün değişmesi, nassı olguya feda etme anlamına gelir mi? Sizce bu endişe ve eleştirilerin haklılık payı bulunmakta mıdır?
4. İnternet ve sosyal medyanın hayatımızı çepeçevre kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Aileden uluslararası ilişkilere, temel hak ve hürriyetlerden küresel ticarete, fitrat ve nesep meselelerinden gen teknolojisine kadar çok boyutlu ve karmaşık bir hal almış bulunan gelişmelerle karşı karşıyayız. Bu şartlar karşısında değişimin nasıl yönetileceği ile ilgili neler söylersiniz?
5. Klasik usul birikimimizin modern insanın iktisadî hayatı yahut aile hayatıyla ilgili ihtiyaçları karşılamada yeterli olduğu söylenebilir mi? İki somut örnekle soruyu biraz daha açalım: Sözelimi modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları (boşama yetkisi, nafaka, mal rejimleri vb.) yeniden değerlendirilmeli midir? Günümüz ticaret anlayışı çerçevesinde yeni bir faiz tanımına ihtiyaç var mıdır?

Din ve Değişim

Hayrettin Karaman

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Professor, Retired Faculty Member, Marmara Univ. Faculty of Theology

Soruşturma
Inquiry

Karaman, Hayrettin. "Din ve Değişim" (Mülâkat: Süleyman Şahin). *Tevilat* 1/1 (2020), 231-238.

Atıf
Cite as

1. Kur'ân ve Sünnet tarafından belirlenen değer, ilke ve hükümlerin zamanla değişmesinden söz edilebilir mi?

Kur'ân-ı Kerîm'de biri uyulması, tamamlanması ve devam ettirilmesi istenen peygamberler geleneği (İslâm), diğeri terkedilmesi ve değiştirilmesi istenen (atalar geleneği (âsâr, ümmet) olmak üzere iki geleneğe atıfta bulunulur. Buradan hareketle kitabın bozulan veya baştan bozuk olan gelenekten, sahih geleneğe, başka bir deyişle şirkten tevhide doğru bir değişmeyi öngördüğü söylenebilir. Tevhid bütün boyutlarıyla beşer hâfızasına son defa kazandıktan sonra artık inananların vazifesi, tevhid geleneğini korumak ve hayata geçirmek olacaktır. Tevhid geleneğinin; yani peygamberler yolunun İslâm'ın ibadet ve hukukla ilgili bölümü Kur'ân-ı Kerîm'de -aksine bir ihtiyaç bulunmadıkça- çerçeve hükümler, ilkeler ve amaçlar şeklinde verilmiştir. Adalet, ihsan, barış, mâruf, münker, akidlerde rızâya bağlılık, doğrudan veya misilleme yoluyla zarar vermenin câiz olmaması, israfın haram olması, Allah'ın güçlüğü değil, kolaylığı istemesi, şûra, bey'at, velâyet, hilâfet, suçun ve cezanın şahsiliği gibi hususlar çerçeve hüküm

örnekleridir. İhtiyaca binaen açıklanan (vazedilen) cüz'î/fer'î (parça) bilgiler ve hükümler de ikiye ayrılır:

a) Vazedilen parça hükümlerin çoğunu teşkil eden bu kısım, zarûret dışında değişmeyen, her zaman ve mekânda, her durum ve şartta devam edecek olan hükümlerdir: Zina kavramı ve bunun haram olması, faiz kavramı ve bunun haram olması, faiz ve bâtılın içinde bulunmadığı akidlere dayalı hukûkî işlemlerin geçerliliği, zekât, namaz, oruç, nikâh, talâk gibi fiiller bu çerçeveye giren örneklerdir.

b) Bu nevi hükümlerin azını teşkil eden kısımda ise örfe, mesâlihe (fayda) binaen düzenlenmiş fer'î hükümler vardır. Örf ve İslâmî ölçülere göre menfâat değiştiği zaman bu hüküm ve düzenlemeler de değişebilir. Savaş taktiği ve araçları, zekâtın sarf yerlerinde öncelik ve tahsis, evlere giriş ve çıkışla ilgili tâlimat, hacca gitmenin aracı, gayrimenkul rehni ve ipotek yerine menkul rehni, savaş gücü olarak at, zekâtın sarf yerlerinden bazıları da bu kısmın örnekleridir.

Sünnetin, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan fıkıh hükümlerini teyit eden kısmı olduğu gibi âyetleri açıklayan, belirlenmemiş olanları belirleyen, boş bırakılan bazı alanları dolduran kısımları ve çeşitleri de vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.) risâlet, nübüvvet ve örneklik vasfı, Kur'ân-ı Kerîm'in ona itaati emretmesi ve kendisine açıklama vazifesinin verildiğini bildirmesi sünnetin, yukarıda ifade edilen otoritesinin ve işlevlerinin ilâhî dayanaklarıdır. Resûlullah (s.a.) sünnetin gelenekleşeceğini ve bu geleneğin devamlılık kazanacağını bildiği için gelişme yönünde ve mahiyetinde olan değişimin yolunu tıkamasını şu tedbirlerle önlemiştir:

a) Açıklamadığı bir hükmün sorulmasını istememiş, böylece ictihada bırakılan alanın geniş kalmasını sağlamıştır.

b) Tasarruflarının bağlayıcı olanları ile olmayanlarını birbirinden ayırabilmemiz için bazı işaretlerde bulunmuştur.

c) İctihada izin vermiş, sahâbeyi buna alıştırmış, zaman zaman danışmalar (şûra) yapmış, ictihadın hatasına bile ecir verileceğini bildirmiştir.

Kur'ân ve Sünnet'in değişim karşısındaki durumu ile ilgili söyleyebileceklerimiz genel hatlarıyla bu şekildedir.

2. Değişim söz konusu olduğunda bunun sınırları nasıl belirlenmelidir? Bu hususta ölçüt ya da ölçütler nelerdir?

Dinin hükmü nihaî olarak vahye dayanmak durumundadır, doğrudan veya istidlâl yoluyla vahiyden kaynaklanmayan hüküm bütün ümmete

ait olsa bile dinî hüküm sayılamaz. İcmâa bu kaide çerçevesinde bakıldığında onun da dayanağı (senedi) ya nass, yahut da maslahattır. Değişme bakımından nassın durumunu önceki soruda dile getirdik. Kıyas ve maslahata dayalı fikhın değişme kabiliyetine ise birazdan değinelim. Sonuç olarak fikhın, örf, maslahat ve ictihada dayanan geniş alanında icmâın değişmeye engel olmadığını söylemek ve bunu örnek devirlerin fikhından misallendirmek mümkündür:

Hız. Osman ve Hız. Ali'nin halifelik yıllarında "haydutluk ve hırsızlık yapan fakat yakalanamayan bir müslüman sonradan tövbe eder, ıslah olur ve yakalanırsa kendisine ceza uygulanmaz" denilmiş, bu konuda icmâ hâsıl olmuş (kimse itiraz etmemiş), uygulama da böyle olmuştur, ancak Urve b. Zübeyr kamu düzeni, can, mal güvenliğinin sağlanması bakımından cezanın uygulanması gerekir diyerek bu hükme muhalefet etmiştir.

Pazara arzedilen malların fiyatlarının belirlenmesi (tes'îr) menedildiği ve sahâbe de bu yasağa ittifakla (icmâen) uydukları halde tâbiîn fukahâsından Saîd b. Müseyyeb ve yedi Medine fakihinin geri kalanları bu hükme muhalefet etmiş, fayda ilkesinden hareketle fiyat belirlemeyi câiz görmüşlerdir.

Hırsızlık yapan sarhoşun cezalandırılmasını, ayık iken aynı suçu işleyip işlemediğine bağlama konusunda Kasım b. Muhammed'in muhalefeti, gayri müslimleri İslâm'a kazanmak için Ömer b. Abdülazîz'in zekâtтан hisse vererek dedesinin zamanındaki uygulamaya aykırı davranması, aralarında akrabalık bağı bulunan kimselerin birbirine şahitlik etmeleri sahâbe ve tâbiîn devirlerinde câiz görülürken daha sonra kabul edilmemesi, Hâşimî olan aile fertlerine zekât verilmemesi konusunda ittifak bulunduğu halde sonradan İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin, ihtiyaca binaen bunu câiz görmeleri, Harem bölgesinde hayvan otlatmanın yasak olduğunda ittifak edilmişken Ebû Yûsuf'un ihtiyaç sebebiyle buna cevaz vermesi daha birçok örnekten bazılarıdır.

Sünnî fıkıhçıların büyük ekseriyetinin bir hüküm çıkarma metodu olarak kabul ettikleri kıyas, "ya aslın (makisun aleyhin) hükmüne mesned (dayanak, alâmet, saik) teşkil eden bir niteliğe (illete, mânâya) , yahut da asıl ile fer'i (asla kıyas edileni, makisi) arasındaki hükmü taşıyacak ölçülere varan benzerliğe (şibh, müşâbehet)" dayanmaktadır. Aslın hükmünün dayandığı illetin nas veya icmâ ile açıklanmış olduğu durumlar nâdir olduğu için müctehidler önce illeti ortaya çıkarma (tahrîcü'l-menât) ictihadı yaparlar, sonra da bu illete dayanarak kıyas ictihadını uygulurlar. Kıyasın temelini teşkil eden illet veya benzerliğin tespiti ictihada dayandığında hem ihtilâf, hem de değişme ve yenileşme kaçınılmazdır. Bu sebepledir ki, kadîm müctehidler arasında hem

kıyasın dayanağı, hem de kıyas ile varılan hükümler bakımından geniş ölçüde ihtilâflar meydana gelmiştir.

3. Değişim gerçekleşirken “nasları, moderne/olguya tabi kılma” şeklinde endişe ve eleştiriler gündeme gelmektedir. Mesela kat’î nasla sabit olan bir hükmün değişmesi, nassı olguya feda etme anlamına gelir mi? Sizce bu endişe ve eleştirilerin haklılık payı bulunmakta mıdır?

Maslâhat, ibadetler ile sayılı, sınırlı düzenlemeler (miktarlar, sayılar, hadler) dışında kalan ve kısaca “muâmelât” diye ifade edilen fıkıh bölümünün temel gerekçesidir (teşrî hikmetidir); Allah Teâlâ yaratıp belli bir amacı, kendi hür iradeleriyle gerçekleştirenler diye kendilerine dünya hayatını takdir ettiği kulları için vahyettiği hukuk kurallarında onların ihtiyaç ve menfaatlerini gözetmiş, sıkıntı ve engele uğramadan dünya hayatlarını geçirmelerini istemiştir. Üzerine hüküm bina edilecek olan bir faydalı nesnenin, ilişkinin, işin Allah’a göre de faydalı ve dolayısıyla meşrû olup olmadığını bilmek önemlidir.

Bazı durumlarda dinin maslahatları reddettiğine veya kabul ettiğine dair nas, icmâ veya münasebet cinsinden bir delil bulunamaz. Bu maslâhatlara “el-mesâlihu’l-mürsele” denilmektedir. Fıkıh usulü ve tarihî kaynaklarında bu tür maslâhatlara da hüküm bina edilebileceği düşüncesi İmam Mâlik’e ait gösterilmekle beraber yapılan incelemeler, adı konulmadan da olsa bu ilkenin, diğer imamlar tarafından da kullanıldığını ortaya koymuştur.

Burada önemli olan bir kavram da, “dinin reddettiği” ifadesine aittir.

Bu ifadeyi dar mânâda şöyle yorumlayanlar olmuştur: Hakkında nas veya icmâ bulunan bir hüküm, maslâhat gerekçesiyle değiştirilemez; çünkü nas, bu maslâhatın muteber olmadığını, reddedildiğini göstermektedir. Diğer taraftan daha geniş bir çerçevede şöyle de yorumlanmıştır: Maslâhat sebebiyle belli bir nassın hükmünü değiştirmek, ona aykırı görünen bir hükmü benimsemek her zaman dinin reddettiği bir maslâhatı benimsemek mânâsına gelmez; böyle durumlarda üzerine hüküm bina edilen maslâhatın dince makbul olup olmadığına başka naslar açısından ve dinin umûmî maksatları (Kitap ve Sünnet’in umûmâtı, birden fazla âyet ve hadîsin ortaya koyduğu ilkeler) açısından da bakmak gerekir. Eğer bir maslâhat, bir âyet veya hadîse aykırı olduğu (göründüğü) halde bir veya birçok başka âyet ve hadîse uygun ise bu maslâhat dince muteberdir ve bu noktada ilâhî iradeyi şöyle anlamak gerekir: “Şu şartlarda bu maslâhattır, şu şartlarda ise şu maslâhattır.”

Müctehidlerin bir kısmının, reddedildiğine delil bulunmamakla beraber muteber olduğuna da bir delâlet bulunmayan maslâhatı hükme gerekçe kılma konusundaki tereddütlerinin ve bir nassa aykırı gözüken maslâhatı kabul karşısında çekingen davranmalarının sebebi dinin özünü kaybetmesi, beşerî (insan eseri) hale gelmesi, insan aklının, insan nefesine uyararak zararlıyı faydalı görmesi, meşrû olmayı meşrûlaştırması tehlikesidir. Bu tehlike vârit olmakla ve adına seddü'z-zerfâ denilen ve "harama düşmemek için bazı mubahları ve şüpheli şeyleri yasaklama ve terk etme" mânâsına gelen bir başka metodolojik ilke ile ilgili bulunmakla beraber aşırı gidildiğinde dinin maksadına aykırı düşme tehlikesi de vardır. Bu sebeple şûra ictihadına yer verilmek ve ilmi ile âmil, öz İslâm akli ile düşünebilen âlimlerin denetiminden geçirilmek suretiyle maslâhata hüküm bina etmek tedbir olarak yeterli olacak, bu tedbir tehlikeyi bertaraf ettiği gibi faydayı da hâsıl edecektir.

Fıkhnın yenileşmesi ve ümmetin her çağda ve şartta ihtiyacına cevap verebilmesi bakımından mesâlih (istislâh) ilkesinin büyük bir önemi haiz olduğu mezheplerin yaklaşımlarını ortaya koyan şu örneklerden anlaşılabilir:

Hanefiler'e göre;

235

Savaşta ganimet elde eden, fakat bunu taşıma imkânı bulamayan İslâm ordusu ganimeti tekrar düşmanın eline geçmesin diye imha ve itlâf eder; bu itlâf israf ile ilgili naslara aykırıdır.

Hazineden maaşları verilmediği takdirde Hâşimî soyundan gelenlere zekât vermek câiz görülmüştür; halbuki onlara zekât verilmeyeceğine dair nas vardır.

İhtiyaç bulunduğu Harem bölgesinde hacılar hayvanlarını otlatabilirler.

Pazara mal getirenleri yolda karşılayarak mallarını satın almak, pazarı olumsuz etkilemez ise câiz olur. Gerektiğinde pazara arzedilen malların fiyatları belirlenebilir, narh konulabilir; bu konularda da mezkûr hükümlere aykırı gözüken naslar vardır.

Vazifeler aksarsa imamlık, müezzinlik ve din dersi gibi hizmetlerden ücret alınabilir.

Örf ve ihtiyaca binaen ağırlıkları farklı da olsa dirhemler sayılarak mübadele edilebilir.

Borcu, mal varlığını aşan borçlunun vakfı hükümsüzdür.

Mâlikîler'e göre;

Adet halinde iken boşanan sonra da -âdet göreceğ yaşta olduğı halde-uzun süre âdet görmeyen bir kadın dokuz ay hamilelik müddeti, bundan sonra da üç ay iddet bekler ve serbest hale gelir (âyete göre üç kere âdet görmeden serbest hale gelemezdi).

Hırsızlık ile suçlanan şahsa, suçunu itiraf etmesi için eziyet edilebilir (hadîse göre suçlayan, delil bulup ispat etmelidir).

Çocuklar şahitlik ehliyeti taşımadıkları halde, başka şahit yoksa yaralama suçlarında şahitlikleri kabul edilir.

Allah üzerine yeminden çekinmeyen, fakat meselâ Kur'an, bir yatır, talâk üzerine yemin etmekten çekinen kimselere, bunlar üzerine yemin ettirilebilir. İslâm'da yemin Allah üzerine yapılır. Ancak yukarıdaki durumda yeminden maksat ancak öyle bir yeminle gerçekleşebildiğı için "maslâhata binaen" buna cevaz vermişlerdir.

Şâfiîler'e göre;

Savaş gerektirdiğı takdirde düşmanın ekinini, otunu, ağacını ve hayvanlarını itlâf etmek câizdir.

Hacılar Harem bölgesinde hayvanlarını otlatabilirler.

Kapıların gümüşle kaplanması, gümüş kılıf geçirilmesi ihtiyaç sebebiyle câizdir. (Bu üç konuda da yasaklayan hadisler vardır.)

Savaş alanında (dârülharp) ganimeti yemek ve kullanmak ihtiyaç sebebiyle câizdir (halbuki taksim edilmeden ganimetin yenmesi yasaklanmıştır).

Bir ülkede helâl nesne bulunamayacak kadar haram yaygın hale gelse müslümanlar, yalnızca yaşayacak kadar değil, güçlerini kaybetmeyecek kadar haramdan yerler ve istifade ederler.

Hanbelîler'e göre;

Kusurları bilinmese dahi zanaatkârlar, zayi ettikleri müşteri mallarını öderler.

Naslar bir ayırım gözetmediğı halde bir şahıs, meşrû bir sebeple çocuklarına, malından farklı miktarlarda bağışta bulunabilir.

Çiftleştirmek üzere boğa ve aygır kiralanabilir.

İhtikâr her malda ve her durumda gerçekleşemez (hadîsler ayırım yapmamıştır).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ortaya çıkan sonuç, müctehidlerin fıkıh hükmüne ulaşmada istislahı (mesâlihi, fayda-zarar ilkesini) geniş

ölçüde kullandıkları vâkıasıdır. Mesâlihe bina edilen hükümler de fıkhıta gelenekleşmiş olabilir, ancak ictihad kapısı açık tutulduğunda her asrın müctehidleri, kendi zamanlarında ve coğrafyalarında ortaya çıkan ve değişen ihtiyaca ve fayda-zarar dengesine göre bu çeşit hükümleri değiştirip yenileştirebilirler.

4. İnternet ve sosyal medyanın hayatımızı çepeçevre kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Aileden uluslararası ilişkilere, temel hak ve hürriyetlerden küresel ticarete, fitrat ve nesep meselelerinden gen teknolojisine kadar çok boyutlu ve karmaşık bir hal almış bulunan gelişmelerle karşı karşıyayız. Bu şartlar karşısında değişimin nasıl yönetileceği ile ilgili neler söylersiniz?

Bu şartlar karşısında da klasik usul en geniş çerçevesiyle uygulanır. Genellikle değişmez dediğimiz hükümler, zaruret bulunursa- zaruret devam ettiği sürece ve zaruretin gerektirdiği kadar- imhâl edilir (askıya alınır, uygulanmaz, zaruretin gereği yapılır). Topluma, devlete ait zaruretlere, ilgili bilim dalları ve yöneticilerin içinde bulunduğu heyetler tarafından tespit edilip açıklanır. İslam âlimleri heyetleri de bu açıklamalara göre müzakere edip karar vererek “zaruret fıkhını” devreye sokarlar. Böyle olunca çözümsüz hiçbir mesele kalmaz.

237

İctihada bırakılmış ve değişime açık hükümlere gelince:

Yeni durumlara göre, eski ictihadlarda kullanılan farklı deliller veya yorumlar ile yeni ictihadlar yapılır.

5. Klasik usul birikimimizin modern insanın iktisadî hayatı yahut aile hayatıyla ilgili ihtiyaçları karşılamada yeterli olduğu söylenebilir mi? İki somut örnekle soruyu biraz daha açalım: Sözelimi modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları (boşama yetkisi, nafaka, mal rejimleri vb.) yeniden değerlendirilmeli midir?

Günümüz ticaret anlayışı çerçevesinde yeni bir faiz tanımına ihtiyaç var mıdır? (Mesela TOKİ fetvasındaki enflasyon farkı gibi, katılım bankalarının işlemleri, altın ve gümüşün modern iktisatta para olmaktan çıkarak meta olarak kabul edilmesi gibi konular.)

Klasik usul birikimimizin modern insanın iktisadi hayatı yahut aile hayatı ile ilgili ihtiyaçları karşılamada nasıl yeterli olacağını yukarıda ifade ettim.

İslâm'ı canlı bir vücuda benzetirsek, normal veya zaruret fıkhı uygulaması o vücudu öldürmeyecektir, o vücut değişmez vazifesini ifa

edecek formunu koruyacaktır. Bir başka dine, bir başka medeniyete, bir başka (İslâm'ın kabul edemeyeceği) siyasi, ekonomik, sosyal vb. yapı ve sisteme devamlı geçiş demek o bünyeyi öldürmek demektir. İşte bu kırmızıçizgi ve hassasiyet korunarak klasik usul ile modern ihtiyaçlara bakılır. Bu ihtiyaçlar hastalanmış bünyede ortaya çıkan ihtiyaçlar ise hastalığı devamlı hale getiren bir değişim değil, bir yandan zaruri ilaçları veren öte yandan sağlıklı bünyeye avdet etmesini sağlayan çalışmalar yapılır.

Misallere gelelim:

Müslümanın ailesi “modern aile” olmaz, İslâm ailesi olur. Ona modern aile virüsü bulaşırsa tedavi edilir. Boşanma yetkisi, mal rejimi ve nafaka konusu hayli zaman önce ele alınmış ve çeşitli çözümler önerilmiştir. Mutazarrır olan kadının zaten boşanma hakkı vardır. Boşanmış ve iddeti dolmuş kadına, eski kocadan gelir bağlamak adil değildir, bu kadını aç ve açık bırakmayacak İslâmi kurallar ve kurumlar vardır, ihya edilmelidir. Ailede eşlerin sorumlulukları hakkında Peygamberimizin (s.a.) Hz. Fâtıma'ya söyledikleri vardır; fukaha bunu müzakere etmiş ve Rasûlullah'ın sözlerinin mevcut şartlarda yapılmış bir tavsiye olduğunu dolayısıyla değişmeye açık bulunduğunu ifade etmiştir.

Diğer örneğinizle ilgili ise şunu söyleyebilirim:

238

Faiz, kâğıt para yok iken tanımlanmıştır. Altın ve gümüş arasındaki değer oranı değişince ödemelerde bunun devreye sokulması bir kısım Hanefî fukahasınınca kabul edilmiştir ve buna dayanılarak enflasyondan arındırılmış fazlalığın (reel faizin) faiz olduğu da genellikle kabul görmüştür. Gümüşün meta haline geldiği icthadı mevcuttur. Altının ise hala para özelliği taşıdığı güçlü delillere ve gerçeklere dayanmaktadır.

Mecelle diyor ki:

“**Bir iş diyk [yani dar] oldukda müttesi' olur.**” (Madde 18). (إِذَا ضَاقَ الْأَمْرُ). (أَتَسَّعَ). Meâlen şöyle açıklayabilirim: Müslümanların işi dara düşer, çıkmaza girerse onu genişletecek kurallar vardır, onlara başvurulur ve sıkıntı giderilir.

Din ve Değişim

Halit Çalış

Prof. Dr., N. Erbakan Üniv., İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Professor, Necmettin Erbakan Univ., Faculty of Theology, Dept. Islamic Law
✉ halitcalis@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-1897-4247>

Soruşturma
Inquiry

Çalış, Halit. "Din ve Değişim" (Mülâkat: Cemal Kalkan). *Tevilat* 1/1 (2020), 239-249.

Atıf
Cite as

1. Kur'ân ve Sünnet tarafından belirlenen değer, ilke ve hükümlerin zamanla değişmesinden söz edilebilir mi?

Değer ve ilkelerin değişmesinden söz edilemeyeceği açıktır. İffet, mahremiyet, şecaat, adalet, merhamet gibi değerler, insan fitratında mündemiç sabit değerlerdir. Bunların zamana ve coğrafyaya bağlı olarak değişmesi söz konusu değildir.

Bireysel sorumluluk, kanun önünde eşitlik, rızâilik, maslahatın gözetilmesi, suç-ceza dengesi gibi ilkeler de, dinin ve hukukun, insan ve toplum tasavvurunun temel belirleyenleri olması itibarıyla değişime kapalıdır.

Hükümlere gelince, kural olarak itikadî ve ahlakî hükümlerin değişime kapalı, hukukî hükümlerin ise değişim açısından değerlendirmeye açık

olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte hukukî hükümlerin tamamı değişim açısından eşit düzeyde değildir. Meseleyi, nassın kat'îliği-zannîliği, hükmün gerekçelendirilebilirliği (ta'lîl) ve maslahat/makâsîd açısından ele almak mümkündür.

Kural olarak, sübût ve delâleti kat'î nasla sabit olan hükümler ictihada ve değişime kapalı, zannî nassa dayananlar ise yoruma açıktır. Yine aynı şekilde akılla idrak edilmesi mümkün bir gerekçeye (illet) dayanmayan taabbüdî hükümlerde değişim söz konusu değilken, gerekçelendirilebilir olanlar değişime açıktır. Buna göre ibâdetler, keffâretler ve mukadderâtta değişim olmaz. Mukadderât dışında kalan muâmelât hükümleri ise değişime açıktır.

Bu genel çerçevede nas kaynaklı hükümler bakımından bazı hususlara dikkat çekmek isterim. Sübût ve delâleti kat'î nasla sabit hükümlerin kural olarak değişime kapalı olduğunu söylemiştik. Ancak bu hususta, nassın tespit ettiği hükmün, gerekçesi ve maksadı da göz önünde bulundurulmak suretiyle, belli bir dönemde uygulama ortamının/zemininin bulunmaması halinde, hükmün geçici olarak askıya alınmasından söz etmek mümkündür. Nitekim Hz. Ebubekir'in halifeliği döneminde Hz. Ömer'in de teklif ve teyidiyle müellefe-i kulûba zekât verilmesi uygulaması durdurulmuştur. Aynı şekilde Hz. Ömer, toplumda yaygınlık kazanacağı ve arzulanmayan olumsuzluklara sebep olabileceği endişesiyle, Ehl-i kitap kadınlarla evliliği yasaklamıştır. Oysa iki hüküm de kat'î nasla sabittir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. İslâm ahkâmının uygulandığı bir toplumda meşru yönetici, hükmün gerekçesinin ve uygulama imkânının bulunmaması veya toplumsal fesada ve zarara yol açabileceği gibi öngörülerle, mubah hususlarda düzenleme yetkisine dayanarak ve ehil ilim adamlarının görüşünü de alarak farklı bir uygulamayı hayata geçirebilir. Burada söz konusu olan, nassın hükmünü iptal etmek değil –ki buna kimse yetkili değildir ve bu durum asla meşrû görülemez- şer'î ahkâmın genel maksatları ve maslahat-mefsedet itibarıyla nassın amacına daha uygun bir düzenlemenin hayata geçirilmesidir. Buna gerek kalmadığında elbette nassın belirlediği hüküm uygulanmaya devam edilecektir.

Kur'ân ve Sünnet tarafından tespit edilen hükümlerin zamanla değişip değişmeyeceği konusunda bir de, zannî naslara dayanan hükümler ve değişim durumundan söz etmek gerekir. Kurbanla ilgili olmak üzere "inhâr" emri, abdestin bozulması çerçevesinde "lânese", boşama iddetiyle ilgili "kurû", namazın sıhhati bakımından "Fatihâ" okumanın yeri gibi bazı hükümler, sübût veya delâlet açısından zannî naslara dayanmaktadır. Nitekim bu hususlarda ashâb-ı kirâmdan itibaren farklı ictihadlar oluşmuştur. Bu türden zannî naslarla sabit hükümlerin

zamana bağlı olarak değişiminden söz etmek mümkün değildir. Zira ilk muhatapları itibariyle bu kelimelerin anlamları bellidir/bilinmektedir; onlar da bazı gerekçelerle bu anlamlardan birisini tercih etmişlerdir. Saadet asrı anlam çerçevesinin dışına çıkarak nassa, nâzil-vârid olduğu dönemde bilinmeyen bir anlam yüklemesinde bulunmak, ahkâmın güncellenmesi değil, nassın tahrifi olur. Bu tavır aynı zamanda dinin tamamlanmadığı îmâsını taşır. Bu arada yeni bir durumun, nassın kapsamına girip girmediğine ilişkin değerlendirmeler -ehliyet ve metodoloji çerçevesinde- her zaman mümkündür. Bunun, sabit anlamın değiştirilmesi değil, somut halin, anlam çerçevesine dâhil olup olmadığıyla ilgili bir yorum faaliyeti olduğuna dikkat edilmelidir.

Bütün bunların sonucu olarak, “mevrid-i nasda ictihada mesâğ yoktur”, küllî prensibini, sübût ve delâlet bakımından kat’î nasla sabit hususlarda hiçbir şekilde; bir açıdan da olsa zannî nassa dayananlarda ise, nassın anlamını yok sayar tarzda ictihadda bulunulamaz, şeklinde anlamak isabetli olacaktır.

2. Değişim söz konusu olduğunda bunun sınırları nasıl belirlenmelidir? Bu hususta ölçüt ya da ölçütler nelerdir?

241

İlk soruyla ilgili açıklamalar, bu soru için de zemin oluşturmaktadır. Tekrara düşmemeye özen göstererek şunları ifade edebiliriz:

Değişimin sınırlarını belirleyen ölçütler tespit etmek gerekli hatta zorunlu olsa da, bunun önemli zorluklar taşıdığını kabul etmek gerekir. Zira belirlenecek her bir ölçüt, bazı açılardan kuşatıcı olmaktan uzak kalacaktır. Bu itibarla önerilen ölçütlerde ittifak sağlamak da fevkalade güçtür. Bununla birlikte, taabbüd-ta’lîl, hikmet-illet, makâsîd-vesâil, nassa dayalı-nas dışı delillere dayalı, icmâ-ihtilaf ölçütlerinden hareket etmek mümkündür.

Taabbüd alanı, ayrıntıya ilişkin bazı istisnai durumlar dışında değişime kapalıdır. Bu kapsama giren hükümler, aklî gerekçe olmaksızın teslimiyet gösterilerek verilen imtihan alanını oluşturur. İbadet ve şîâr mahiyetine sahip hususlarda değişim değil, uygulama kolaylıklarından söz edilebilir (tavafla ilgili kolaylıklar gibi). Öte yandan muâmelât konularında olabildiğince ta’lîle yönelmek ve taabbüdî oluşu, başka çare kalmadığında gündeme getirmek gerekir.

Şer’î ahkâmın değişimi söz konusu olduğunda genellikle gündeme gelen hususlardan birisi, hikmetle ta’lîl konusudur. Burada, şer’î hükümlerin, çağın insanının aklına ve idrakine sunulmasında hikmetin önemli işlev görebileceği düşüncesinin etkili olduğu görülür. Fakat bu durum,

hukukun ve hükmün nesnel karakteriyle örtüşmemektedir. Dahası buna gerek de yoktur, zira hükmün gerekçesini oluşturan özelliğin (illet), münâsip yani hikmeti mündemiç olması gerekmektedir. Bu şartın gerçekleşip gerçekleşmemesi, fakihlerin bakış açısına ve yöntemine göre değişkenlik arz edebileceği gibi, eksik tespit de söz konusu olabilir. Bu noktaya ilişkin değerlendirmelerin, ta'âlde hikmetin göz önünde bulundurulmamasıyla ilgisi yoktur, bazı önemli hususların ihmal edilmiş olmasıyla ilgilidir.

Öte yandan hikmetle ta'île kapı aralandığında, modern dönem insanının genel özelliğini oluşturan, otoriteden bağımsız bireysel din anlayışı ve yorumu şeklindeki tavırdan hareketle, açık ve kesin haramların helal sayılması gibi yaklaşımların sonu alınamaz. Söz gelimi faizin hikmetini yani gerçekleştirilmek istenen nihaî amacını oluşturan zulüm ve haksızlığın önlenmesi illet olarak belirlendiğinde, mahiyet itibarıyla faiz dolayısıyla haram olduğunda ittifak bulunan birçok uygulama rahatlıkla faiz olmaktan çıkarılabilir. Başta suç ve cezayla ilgili normlar olmak üzere can, akıl, mal gibi temel küllî maksatların korunmasına dönük hükümlerin birçoğu için de benzer durum söz konusu olacaktır.

Maksat hüküm-vesile hüküm ayırımı, ahkâmın değişimi konusunun en dinamik yönünü oluşturur. Maksat hükümler sabit ve sürekli, vesile hükümler ise değişken ve geçicidir; amacı gerçekleştirme noktasında daha uygun/etkin vesilelerin zuhur etmesi durumunda işlevlerini yitirirler.

Savaş atları bulundurma, biniciliğin ve atıcılığın teşvik edilmesi, necâsetlerin temizlenmesinde toprak kullanımı, evlilik beyanına iki kişinin şahitlik etmesi gibi hükümler, belli amaçların gerçekleştirilmesine mâtuf hükümlerdir; akıl bunu kolaylıkla idrak edebilmektedir. Günümüzde bu hükümlerin her birisiyle ilgili daha etkin vesilelere kavuşulduğundan, sırf naslarda böyle geçtiği için bu hükümlerde ısrar etmek mâkul değildir. Sözelimi sahih bir nikâh akdi için, tarafların evlilik beyanına iki kişinin şahitlik etmesi şartının aranması, bu akdi gizli olmaktan çıkarıp açıklığı/toplumsal bilinirliği sağlamayı amaçlamaktadır. Esasen nikâhla ilgili bir dizi hüküm ve tavsiye içeren naslarda bu amaç açıkça görülmektedir. Buna bir de, ihtiyaç halinde ispat delili fonksiyonunu eklemek gerekmektedir. Nüfusun fevkalade arttığı ve hayatın büyük oranda şehirlerde yaşandığı gerçeği karşısında, sırf iki şahit huzurunda akdedilen nikâhın, bu amaçları gerçekleştirmekten ne kadar uzak olduğu açıktır. Günümüz toplumsal gerçekliği dikkate alınarak iki şahit şartının, evliliğin resmîyet kazanması şeklinde yorumlanması, şahit şartıyla gerçekleştirilmek istenilen maksatların tahakkuku bakımından daha işlevsel olacaktır.

Müstenedini nassın oluşturduğu sahâbe icmâi ile sabit hükümler, dinin neliği ve nasılığını tespit edip sabitleyen özelliği sebebiyle, ictihada dolayısıyla değişime kapalıdır.

Değişimle ilgili temel ölçütler çerçevesinde, ezan, kurban gibi İslâm'ı ve Müslüman kimliğini sembolize eden şîâr niteliğindeki hükümlerin de değişiminden söz edilemeyeceğini belirtmeliyiz.

3. Değişim gerçekleşirken “nasları, moderne/olguya tabi kılma” şeklinde endişe ve eleştiriler gündeme gelmektedir. Mesela kat'i nasla sabit olan bir hükmün değişmesi, nassı olguya feda etme anlamına gelir mi? Sizce bu endişe ve eleştirilerin haklılık payı bulunmakta mıdır?

Belli gerekçelere dayanarak ehli marifetiyle ve usûle bağlı kalınmak suretiyle değişim her zaman mümkündür. Hayat şartları da bunu gerekli hatta zorunlu kılmaktadır. Ancak insanların, geleneklerinden kısmen de olsa kopup değişimi benimsemeleri pek kolay bir hal değildir; önemli ölçüde zamana da ihtiyaç vardır.

Nasları moderne/olguya tabi kılma endişesi, değerlerine bağlı kalarak var olma, yozlaşmadan korunma hassasiyeti bakımından önemli ve saygın bir endişedir. Bizim toplumumuz için böyle bir endişeyi besleyen birçok faktör de söz konusudur. Bir asır önce hayata geçirilen medeniyet değiştirme projesi ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen, değişim ve yenilenmeden ziyade adeta din değiştirme, Hıristiyanlık tarihi için söz konusu olduğu şekliyle İslâm'ı yeni bir forma büründürme (reform) niteliğindeki uygulamalar, insanımızın hafızasında tazeliğini korumaktadır. Dolayısıyla toplumun önemli bir kesimi için hâlâ değişimin çağrışimleri müspet değildir.

Kapsamlı dinî tahsil süreçlerinden geçmemiş ya da fıkıh ilminde uzmanlığı bulunmayan kişilerin tesettür, faiz gibi konularda ölçsüz, hesapsız beyanlarda bulunması, değişime tamamen kapalı olan hükümlerin yer yer tartışmaya açılması (anadilde ibadet gibi) da değişim söylemiyle statükonun tahkimi arasında bağ kurulmasında etkili olmuştur. Selefe karşı saygısız tavır, mezhep karşıtlığı, tarihselcilik, Sünnet'i paranteze alma şeklindeki yaklaşımlar, Kur'an'ın güvenilirliğini sorgulama biçimindeki tavır ve söylemler de, ahkâmın değişmesiyle ilgili öneriler karşısında muhafazakâr bir tutum takınmasında önemli etkiye sahiptir. Bu arada, yeni baş gösteren veya farklılaşan şartlar sebebiyle yeniden ele alınması gereken konularda, ehli tarafından ve usûle bağlı kalınarak verilen bazı fetvaları, kendi din anlayışları bakımından isabetli bulmayan kimi dinî oluşumların, bu

fetvaları, bir önceki cümlede ifade edilen aşırı tutumlarla birleştirilerek manipüle etmelerinin, ahkâmın değişimi bakımından olumsuz etkisine de dikkat çekmek gerekir.

Değişimin, bu ve daha başka zorlukların farkında olarak yönetilmesi gerekmektedir. Bu noktada değişimin sağlıklı yönetilebilmesi için söylem ve içerikle ilgili olmak üzere bazı hususların büyük önem arz ettiğini düşünüyorum.

- a. Asırlardır Müslümanların dinî hayatını meşruiyet bakımından çerçeveleyen fıkıh müktesebâtını ve üretimini, kurumlarıyla birlikte tarihî uygulamaları, sorunlu ve problem kaynağı gibi gören; buna mukabil modern paradigmalara ve laik hukuk mevzuatına esaslı hiçbir eleştiride bulunmayan tavır ve söylemlerden uzak durulmalıdır. Hatta fıkıh mirasına yönelik eleştirilerin daha fazlası, pozitif hukuk mevzuatına ve uygulamalarına yöneltilmelidir. Bu yapılmadığında, değişim söylemleri ve teşebbüsleri, fıkıh hükümlerinin vakiya feda edilmesi şeklinde algılanmakta ve değişime karşı güçlü bir direnç oluşmaktadır.
- b. *“Yirminci asrın başlarında fıkıhın önü kesilmiş, kökleriyle bağı koparılmış, yaşamasına, kendisini geliştirmesine ve yeni durumları bünyesine dâhil ederek çözümler geliştirmesine müsaade edilmemiştir. Bu şekilde fıkıhın önü kesilmemiş olsaydı, tabii seyri içerisinde kendisini yenileyerek gelişecek ve muhtemelen, faiz, gayri mütekevvim mal telakkisi, zinanın haram oluşu, sütkardeşle evlilik yasağı gibi nassa dayalı bazı yasaklar dışında, bugünkü hukuk telakki ve düzenlemeleriyle örtüşecekti.”* Moderne teslim olma dışında bir sonuç vermesi mümkün olmayan bu tür söylemler, değişim ve yönetiminin önündeki en büyük engellerdendir. *“Fıkıhın tabii seyri içerisinde zaten geleceği nokta burasıydı; biz sadece bunu ifade etmiş oluyoruz, anlamına gelen söylemlerin”,* her şeyden önce meşruiyetinden söz etmek mümkün değildir.
- c. Hukuk, bir bütündür ve sistem işidir. Hukukun her bir meselesi, bütün ile sıkı bağ içerisinde. Adalet de, bütün itibarıyla kurulan denge ile sağlanır. Dolayısıyla mirasçılarının terikedeki hakları sosyal sorumluluklarıyla, erkeğin boşama yetkisi nafaka, mehir gibi yükümlülükleriyle, zekâtla ilgili muafiyetler sosyal refah ve dayanışmaya sunulan katkıyla ve daha birçok hükümle doğrudan ilgilidir. Hal böyle olunca, hukukî bütünlükle olan ilişkisini ihmal edip, sorun olarak gözüken bir meseleyle ilgili

radikal değişim teklifinde bulunmak, ister istemez nassı ve ahkâmı moderne/olguya tâbi kılmak olarak algılanmaktadır.

- d. Fikrî tutarlılık sağlanmalı ve korunmalıdır. Söz gelimi tarihselciliğe karşı olup, aynı kapıya çıkan öneriler sunulursa, inandırıcılıktan ve güvenilirlikten söz etmek mümkün olmaz. Nas-olgu ya da değer hükmü-olgusal hüküm gibi ifadeler yerine, hükmün sosyokültürel zemini vb. söylemlerde bulunarak, tanımdan başlamak üzere bir hukuk alanına ilişkin hükümleri yeniden tanzim etme gibi teklifler, elbette statükoyu tahkim etme ve laik hukuk mevzuatına teslim olma şeklinde anlaşılacaktır.

4. İnternet ve sosyal medyanın hayatımızı çepeçevre kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Aileden uluslararası ilişkilere, temel hak ve hürriyetlerden küresel ticarete, fitrat ve nesep meselelerinden gen teknolojisine kadar çok boyutlu ve karmaşık bir hal almış bulunan gelişmelerle karşı karşıyayız. Bu şartlar karşısında değişimin nasıl yönetileceği ile ilgili neler söylersiniz?

Bugünün dünyasında, hayatı bilişim teknolojisinin hatta yer yer tek başına sosyal medyanın yönettiği, yaygın söylemiyle hız ve haz çağında yaşadığımız gerçeğini dikkate almadan hiçbir meselede yol almak maalesef mümkün değildir. Hemen her şeyin oldukça ince ve ayrıntılı ağlarla birbirine bağlı hale geldiği, bilimin ve teknolojik gelişmelerin baş döndürücü hızla ilerlediği bir ortamda, olup bitenleri doğru kavramadan, değişimin yönetilmesinden söz edilemeyeceği aşikârdır.

Bir vakiya ilişkin tasavvur hatalı veya eksik olursa, yargının yanlış olması kaçınılmazdır. Yerinde ve doğru müdahale için hem durum tespitinin isabetli olması hem de hızlı hareket etmek gerekir. Öyle ki, siz daha bir gelişmeyi tüm boyutlarıyla kavrayıp hükmünü ortaya koymadan, o husus gündemden düşüp yerini yeni ve daha kompleks gelişmelere bırakabilir.

Böyle bir tablo karşısında fıkıh ve değişim konusunu tek başına fıkıh bilginlerinin yönetmesi, mümkün olmadığı gibi doğru/yeterli de değildir. Zira özel uzmanlık gerektiren hususlarda uzman bilgisine başvurmak Kur'ân'ın açık emridir. Bununla birlikte değişimin yönetiminde temel belirleyici hükmün niteliği konusunda ise tek yetkili fıkıh bilginleridir, öyle olmak zorundadır. Çünkü şer'î hüküm, özel ilmî liyakat gerektirmektedir. Buna göre fakih öncelikle, ilgili alan uzmanına müracaat ederek meselenin mahiyeti hususunda doğru bilgi sahibi olacak, bilahare meselenin şer'î hükmünü açıklayacak, mevcut hükümde

değişim gerekliyse bunu beyan edecektir. Değişim süreci bu hassasiyetlerle yönetilmelidir. Esasen günümüzde yapılmaya çalışılan da budur.

5. Klasik usûl birikimimizin modern insanın iktisadî hayatı yahut aile hayatıyla ilgili ihtiyaçları karşılamada yeterli olduğu söylenebilir mi? İki somut örnekle soruyu biraz daha açalım: Sözelimi modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları (boşama yetkisi, nafaka, mal rejimleri vb.) yeniden değerlendirilmeli midir?

Günümüz ticaret anlayışı çerçevesinde yeni bir faiz tanımına ihtiyaç var mıdır? (Toki fetvasındaki enflasyon farkı gibi, katılım bankalarının işlemleri, altın ve gümüşün modern iktisatta para olmaktan çıkarak metâ olarak kabul edilmesi gibi konular.)

Klasik usûl birikimi ifadesini, fıkıh usûlü ve mezhep/tahrîc/fetva usûlü olmak üzere iki açıdan değerlendirmekte fayda var.

Temel karakteri itibariyle fıkıh usûlü, Peygamber Efendimizin ahirete irtihaliyle başlayan ve müctehid imamlar döneminde büyük oranda şekillenmiş/tamamlanmış bulunan, dinin bütününe ilişkin nas kaynaklı temel hükümleri zabtu rabt altına alan, nas dışı hükümler itibariyle ise yol gösterici bir işleve sahiptir. Zaman içerisinde kurucu müctehidlerin ictihadları ekseninde şekillenen mezhep olgusuyla birlikte, mezhep/tahrîc/fetva usûlüne ihtiyaç duyulmuş, yeni durumlara bu prensipler çerçevesinde çözümler ortaya konulmuştur. Çağdaş döneme gelindiğinde, birçok sebebe bağlı olarak mezhep disiplininin belli ölçüde kopuşlar yaşanmış ve fıkıh problemlerine çözüm arayışlarında klasik fıkıh birikiminin tamamından yararlanılma şeklinde bir yaklaşım benimsenmiştir.

Bu noktada benimsenen ya da önerilen yaklaşımları, müspet ve menfi yönleri itibariyle tahlil etmek, bu soruşturmanın kapsamını ve amacını aşacağından, sadece şunu ifade etmekle yetinelim: Eklektik, seçmeci, "biraz şundan, biraz bundan" şeklindeki yaklaşımlar, ilmî tutarlılık ve dürüstlük bakımından mâkul ve meşrû görülmeyebilir. Bu eleştiri teorik olarak isabetlidir de. Ancak teori ile hayat gerçeklerinin her zaman uyumlu seyretmediği de bir vakiadır. Buna bağlı olarak, teorik doğru hayatla karşılaştığında, ulemayı farklı bir tercih ve tavır benimsemek zorunda bırakabilir. Dolayısıyla bu durumu çok yadırgamamak gerekir. Dahası yer yer bunun zorunluluk halini almasından da söz edilebilir. Şu halde fıkıh ve değişim söz konusu olduğunda, ehliinden sâdır mahalline masrûf bütün ictihadları masada bulundurmamak, bunlardan istifade ölçütlerine yoğunlaşmak gerekmektedir. Şunu hatırdan çıkarmamakta

fayda var: Âlimlerin başta gelen sorumluluğu, ideal haliyle olmasa bile, bir şekilde toplumu dinî meşrûiyet dairesinde tutmak, toplumun dinle bağının kopmamasını sağlamaktır. Meşrûiyet arayışı ve hassasiyeti kaybolduğunda geriye hiçbir şey kalmaz.

Aile hukuku özelinde dikkate sunulan hususlara daha önce temas etmiş, nassa dayalı hükümlerin göz önünde bulundurulması zaruretine ve sistematik bütünlüğün korunması gereğine işaret etmiştim. Faiz örneğini de göz önünde bulundurarak burada önemli bir hususa dikkat çekmeyi gerekli görüyorum:

Değişim açısından ele alınması gerekli görülen meselelerin yoğunlaştığı alanlar olması itibariyle başta aile ve borçlar hukuku olmak üzere, farklılaşan şartlar sebebiyle sorun oluşturan hususlarda, zaman zaman yeni tanım teklifinde bulunmaktadır. Bu öneriye göre klasik birikimde yer alan mevcut tanımlar, sosyokültürel ve sosyopolitik şartların ürünüdür. Böyle olması makul ve gereklidir. Bu tanımları muhafaza ederek, köklü değişimlerin meydana geldiği sosyal şartların fikhını ortaya koymak, sorunlara tutarlı çözüm önerileri sunmak mümkün değildir. Dolayısıyla söz gelimi nikâhın yeniden tanımlanması gerekir.

Bu tür tekliflerin oldukça ağır faturası olur. Zira yeni tanım yapmak, sistemi baştan aşağı yeniden düzenlemek demektir. Tabi burada cevaplandırılması gereken bir dizi soru da vardır. Bir tanımın sosyokültürel şartların ürünü olup olmadığını belirleyen ölçüt nedir? Bütün tanımlar böyle midir? İlgili terimin, Kur'ân ve Sünnet tarafından kullanılması ve bu iki kaynağın yüklediği anlamların tanımda etkisi olmuş mudur, olmuşsa hangi düzeydedir? Söz gelimi nikâh, ribâ, hırsızlık gibi konularla ilgili naslarda belirtilen hükümler ne ölçüde tanımın sosyal-kültürel-siyasi bağlamıyla ilgilidir? Esasen nikâhın, ribânın, hırsızlığın neye karşılık geldiği, hitabın ilk muhatapları tarafından bilinmiyor muydu? Bilinmediğini söylemek, anlamın tamamlanmadığı; bilindiğini fakat tanımın farklı yapıldığını iddia etmek, anlamın tahrif edildiğini iddia etmek değil midir? Yeni tarifler ortaya koyma önerisinin, tarihselcilikten farkı nedir?

Bir kere daha ifade etmeliyim ki, yeni tanımlara ihtiyaç duyulduğu şeklindeki önerilerin meşrûiyet ve maliyet hesabı iyi yapılmalıdır. Kanaatimce bugün ihtiyaç duyulan şey, yeni tanımlar değil, yeni yorumlardır.

6. Ekleme istediğiniz hususlar varsa belirtebilir misiniz?

Maddeler halinde bazı düşüncelerimi ifade etmek isterim:

- a. Değişim ihtiyacını göz ardı etmemekle birlikte, değişimin efsununa kapılmamak gerekir. Aksi takdirde kat'î nasla ve icmâ ile sabit dinin temel ve sabit hükümlerinin, şîârların bile değişime tabi tutulması gerektiğini öneren savruluşlarla karşı karşıya kalınabilir.
- b. Değişimi asıl, sürekliliği istisna kabul eden bir yaklaşım isabetli olmaz. Tam tersine sürekliliği sabit, değişkenliği ise, ihtiyaca bağlı ve istisna gören bir tavır benimsenmelidir. Nitekim bir hukuk sistemini diğerlerinden ayırtıran özellik, sabiteleridir. Buna bağlı olarak değişime alan açılırken, işlevsellik ölçütünden hareket etmek gerekir.
- c. Değişim insanda değil, dış dünyada gerçekleşir. Diğer bir anlatımla insanın fitratında değişim olmaz, onun dış dünya ile kurduğu ilişki biçimlerinde ve nesnelere farklılaşma olur. Dolayısıyla fitrat değerlerine dayanan ve onunla sıkı irtibat halinde bulunan hükümleri yorumlarken daha dikkatli ve titiz olmak gerekir. Aksi takdirde ahkâmın fitratla bağlantısı kopar, ontolojik meşrûiyet yara alır.
- d. Sosyokültürel ve sosyopolitik ortama bağlı hükümlerin zamanla değişimi söz konusu olabilir. Ancak bunun için öncelikle böyle bir etkiye bağlı olan ve olmayan hükümlerin nasıl ayırt edileceği hususunda bir ölçüt belirlenmeli, değişimi zorunlu kılan sebepler tüm boyutlarıyla ortaya konulmalıdır. Tabir yerindeyse "değişim usûlü" diyebileceğimiz metodolojik tespitlere ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.
- e. Hakkaniyet, adalet, eşitlik, hürriyet gibi üst değer ve amaçlara vurgu yapan söylemlerle değişimi yönetmek mümkün değildir. Zira önemli olan, bunların bizzat kendisi veya benimsenmesi değil, nasıl somutlaştırılacağıdır. Soyut-genellemeci retorik, fayda sağlamak bir yana, her amaç için kullanılmaya uygun yapısıyla, arzulanmayan sonuçlara zemin oluşturmaktadır.
- f. Dinî normların tamamı birbiriyle sıkı irtibat halindedir. Dolayısıyla bütünlük oluşturan bir sistematik yapı söz konusudur. Bunun yanında her norm alanı da kendi içerisinde de bütüncül bir yapı oluşturur. Hal böyle olunca bütünden kopararak bir normatif düzenlemede değişime gitmek, çözüm gibi görünürse de, daha büyük sorunlar doğurur.
- g. Bazı ibadetler de dâhil olmak üzere dinî hükümlerin önemli bir kısmı, gerektiği gibi toplumsal hayata yansiyabilmesi için idarî düzenleme ve denetim gerektirmektedir. İşbu noktada, pozitif hukuk mevzuatının şekillenmesinde İslâm hukuku normlarına alan açılmasını sağlamaya dönük teklif ve teşebbüsler önem arz

etmektedir. Fıkıh hükümlerinin değişimine harcanan emek kadar hatta daha fazla devletin ve mer'i hukuk mevzuatının, toplumun genetik kodlarıyla uyumlu hale getirilmesi ihtiyacı üzerinde de durmak gerekmektedir.

- h. Değişim adına modern hayatı ve kabullerini verili bir durum, aklı da mutlak ve yeg'ane norm belirleyen olarak kabul etmek, bu kabul üzerinden nasları ve geleneği okumak şüphesiz bir değişim doğurur; fakat bu asla İsl'âm dini dairesinde meşru bir değişim olmaz. Dolayısıyla zihniyete yön veren temel kabuller, değişimin yönünü ve meşryetini de belirler.

Din ve Değişim

Kaşif Hamdi Okur

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Professor, Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
✉ kasifhamdiokur@hitit.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3705-3849>

Soruşturma
Inquiry

Okur, Kaşif Hamdi. "Din ve Değişim" (Mülakat: Abdullah Karaca). *Tevilat* 1/1 (2020), 251-259.

Atıf
Cite as

1. Kuran ve Sünnet tarafından belirlenen değer, ilke ve hükümlerin zamanla değişmesinden söz edilebilir mi?

Değişim dediğimizde, belki insan soyunun tarih sahnesine çıkışından beri yaşadığı bir olgudan bahsediyoruz. Ancak değer ve ilkeler söz konusu olduğunda, vahiy geleneği, Hz. Âdem'den itibaren o konuda sabit ölçüler getirmiştir. Bunu ifade etmek için İslâm âlimleri bazı kavramlar kullanmışlardır. Mesela Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Huccetullâhi'l-Bâliğa* isimli eserine bu açıdan yaklaştığımızda şu iki kavramın öne çıkarıldığını görüyoruz: "Aslü'd-dîn", "şir'a ve minhâc". Aslü'd-dîn ne demektir? Değişmez değerler ve ilkeler dediğimiz hususlar bu *aslü'd-dîn* kavramı içerisinde yer alıyor. İman esaslarında herhangi bir değişme söz konusu değildir. Aynı şekilde, temel ahlâkî esaslarda da herhangi bir değişme söz konusu değildir. Dolayısıyla bütün peygamberler Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini, peygamberlik müessesesini, vahyi, melekleri, kitapları, ahiret ve hesap dediğimiz olguyu tebliğ etmişlerdir.

Aynı şekilde, Allah'a ibadet etmenin gerekli olduğu, haksız yere adam öldürmenin haram olduğu, zinanın haram olduğu gibi hususlar, bunlar değişmeden, her peygamberin, tebliğ ile görevlendirildiğinde yenilenmiş olan hususlardır. Ancak ikinci alan "şir'a ve minhâc" dediğimiz alan. İşte bu "temel ahlâkî ilkeler" nasıl hayata geçirilir? Bu noktada birtakım değişimler olmuştur. Örnek vermek gerekir ise: Hz. Musa'nın şeriatı ile Hz. Muhammed'in şeriatında adam öldürme olarak tabir ettiğimiz cana kıyma suçunun müeyyideleri farklıdır. Hz. Musa'nın şeriatında ana müeyyide kısastır. Mesela kasıtsız öldürmelerde dahi, gönüllü sürgün gibi bir müeyyide getirilmiştir. Fakat bizim şeriatımızda, biliyoruz ki, kısasın yanında diyet dediğimiz uygulama için içerisine sokulmuş ve kasıtlı olmayan can kaybı veya vücut bütünlüğünün zedelenmesi gibi durumlarda bu tazminatı ödemek üzere, o haksız fiil failine yardımcı olan bir *âkile* uygulaması geliştirilmiştir. Yani, bu değişimler de o toplulukların, o ümmetlerin sosyal yapılarına göre şekillenmiştir. *Nesh* dediğimiz olgunun arka planında da bu vardır. Ancak, Efendimiz Hz. Muhammed'in son peygamber olması, dolayısıyla ondan sonra bir peygamberin gelmeyecek olması, bu türden bir değişime izin vermez. Burada, bundan sonra yaşanan hadise, onun getirdiği hükümlerin illetleri ve gerçekleştirmek istediği hedefleri, hikmetleri esas alarak, ulemanın yaptığı *ictihada* kalmıştır. Dolayısıyla onların bu illet ve hikmetlerden hareketle hükümleri farklı şartlara ve farklı zaman dilimlerine uygulama konusundaki *ictihadları* söz konusudur. Bu anlamda bir değişmeden bahsedebiliriz.

2. Değişim söz konusu olduğunda bunun sınırları nasıl belirlenmelidir? Bu hususta ölçüt ya da ölçütler nelerdir?

Değişim dediğimiz hadisenin, önceden kurallarını belirleme teşebbüsleri yapılmış ise de hayatta birbirinin aynı olan iki olay yoktur. Dolayısıyla her meselenin kendisine göre özel şartları vardır ve o özel şartlar ayrı ayrı değerlendirilmeye muhtaçtır. İşte, fıkhıta, mesela ileri derecede bir fıkıh mantığını temsil eden *istihsan* dediğimiz düşüncenin arka planında da bu var. Yani, normalde bu meseleyle alakalı uygulanması gereken kural buydu; ama bununla ilgili şu, şu, şu özel durumlar olduğu için burada onun yerine şöyle bir çözüme gidiliyor diye. Peki, bunlar önceden görülüp maddelere bağlanabilir mi? Gayet tabii bu teşebbüsler yapılabilir; ama her zaman öngörülemeyen değişik bir durum yaşanabilir. Bundan dolayı, önceden bunun sınırlarını belirlemeye yönelik çabalar şuna matuftur: Acaba bir istismara vesile olur mu? Ama yaşanabilecek özel durumların hepsini önceden öngörmek mümkün değildir. İşte burada ne yapacaksınız? İyi yetişmiş olan özneye, yani fıkıh

tabiriyle konuşacak olursak, şâriin makâsıdını kavramış, nasların özümsemiş olan müctehide güven duyacaksınız. Dolayısıyla onun orada vereceği kararda bu çerçevenin dışına çıkmayacağı, yani şâriin maksadına aykırı hareket etmeyeceği, aynı şekilde nasslara da keyfi bir şekilde muhalefet etmeyeceğine duyduğunuz güvenden daha sağlam bir sınır burada pek söz konusu değildir.

Bu bağlamda bahsettiğimiz meseleye bir diğer yaklaşım şekli de şudur: Nasslar (âyetler ve hadisler), sanki bugün oldukça yaygın olan yaklaşıma göre birer kanun metni gibi ele alınıyor. Halbuki bir konuda bir hüküm belirlenirken, o âyetler ve hadisler etrafında diğer deliller de Hz. Peygamber'in ve onu gören sahabe neslinin tatbikatı da dikkate alınır ve bunları fikhî hüküm kalıbına fukahâ döker. Ve fukahânın artık bir hüküm biçimine koyduğu kuralların da farklı şartlarda uygulanmasıyla ilgili, daha farklı ictihâdlar yapılabilir. Yani bu, âyetlere, hadislere kanun maddesi gibi bakıp da fikhî devreden çıkararak doğrudan onlara yönelme anlayışı, birtakım yanlış düşünelere yol açar. Bu sefer, bir anlamda, "çağdaş batınlık" dediğimiz, âyetlere ve hadislere geleneği dikkate almadan sırf dil imkânlarına göre anlam yükleyip onlardan netice çıkarmaya çalışanlar var. Bu yaklaşımlar da hatalı olan yaklaşımlardır.

253

Mesela, bu konuda sahabenin bize çok zengin örnekler sunduğunu görüyoruz. İmam Malik'in *Muvatta'*ında geçen bir hadise vardır: Hâtıb b. Ebû Beltea'nın köleleri Müzeyne kabilesinden birinin devesini çalıp kesip yiyorlar. Bunlara doğrudan doğruya *السارق والشارقة فاقطعوا أيديهما* âyetini uygulayacak olsanız ellerinin kesilmesi gerekir. Ama, Hz. Ömer bu kölelerin sahibinin onları aç bıraktığını, ondan dolayı bu işe tevessül ettiklerini öğrenince, devenin piyasa değerinin iki katını sahibine ödetmek suretiyle onu cezalandırmıştır, o fiili yapanları değil... İşte "ızdırar durumu" dediğimiz, zorda kalma durumunu dikkate almıştır. Burada da âyete muhalefet söz konusu değil; belki âyetin gerçekleştirmek istediği hedefi esas almak suretiyle o meseleye bir çözüm bulma söz konusu. İşte bunların hepsi ictihâd sahasında olan hususlardır. Haliyle, bazı vesâilden olan hükümlerde de "etkin vesile" anlayışı dikkate alınır. Mesela İslâm dünyasında her zaman tartışılan meselelerden bir tanesi Ramazan ayının başlangıcının tespiti meselesidir. Hadîs-i şeriflerde de bilindiği üzere, Efendimiz'in istediği nedir ümmetten? *صوموا لرؤيته وأفطروا لرؤيته* yani, "Hilali gördüğünüz zaman ona göre oruca başlayın, hilali gördüğünüz zaman ona göre orucu bırakın bayram yapın". Bazı rivayetlerde gerekçeyi de açıklıyor: "Biz hesap kitap bilmeyen bir toplumuz, ay ya 29 gündür ya 30". Dolayısıyla Efendimiz orada, o günün şartlarında uygulanması mümkün olan, kâbil-i

tatbik olan en isabetli ölçüyü vermiştir. Ama zamanla, astronomi ilmi gelişince Müslümanlar şu soruyu kendilerine sormaya başladılar: Acaba bunun yanında hesap da esas alınabilir mi? İlk dönemlerde hesabın ortaya koyduğu verilerin bu kadar kesin olmaması veya o disiplinlere bu kadar güven duyulmaması sebebiyle bazı âlimler bu meseleye çekinceli yaklaşmışlardır. Ama zamanla şunu da ifade eden olmuştur: Eğer astronomi ilminin verileri rü'yetin imkân dahilinde olmadığını söylüyor ise -Şâfiî ulemasından İmam es-Sübkî'nin bu konuda müstakil risalesi de vardır, fetvalarında da dile getirmiştir- buna rağmen bu ortamda hilâli gördüğünü iddia edenler olursa, bu şahitlik iddiasına itibar edilmez; çünkü şahitlik nerede olur? Mümkün olan şeyler için söz konusu olur. Ama görülmesi mümkün olmayan muhal bir yerde şahitlik iddiası varsa, iki ihtimal vardır. Ya göz yanılması söz konusudur veya hilâf-i hakikat beyan söz konusudur. Ve bugün artık hilalin ne zaman, nerede, hangi tarihte görüleceği tespit edilebiliyor. Ve hesaplar yapılırken de *imkâniyyetü'r-rü'ye* denilen bir kavram gündeme getiriliyor yani rü'yetin olabileme imkânı. Yani atmosfer şartları müsait olduğunda görülebilme imkânı tahakkuk ettiğinde -ki Türkiye'nin uygulaması da böyledir- görülmüş kabul ediliyor. Yani bu gibi meselelerde ister istemez şâriin maksadını gerçekleştirecek, bugün dünya üzerindeki Müslümanların aynı tarihte oruca başlamasını, aynı tarihte bayram yapmasını tespit edecek vesile neyse onun uygulamak, esasta Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ anlamına gelecektir.

3. Değişim gerçekleşirken “nasları, moderne/olguya tabi kılma” şeklinde endişe ve eleştiriler gündeme gelmektedir. Mesela kat'î nasla sabit olan bir hükmün değişmesi, nassı olguya feda etme anlamına gelir mi? Sizce bu endişe ve eleştirilerin haklılık payı bulunmakta mıdır?

Modern dönemde, Müslümanlar ciddi bir travmayla karşı karşıya kaldılar. Bir sosyal bilimcimizin yerinde bir ifadesi ile, hayatı yapanlar ile hukuku yapanların aynı özneler olduğu zaman diliminde Müslümanlar bir hukuk buhranı yaşamadılar. Ve o dönemde yapılan ictihadlar da meşruiyet açısından sorgulanmadı. Mesela sahabe döneminde... Bunların çoğunun merkezinde Hz. Ömer vardır; çünkü büyük çapta değişimler ilk defa onun döneminde ortaya çıkıyor. Müellefe-i kulûba zekât uygulamasının sona erdirilmesi, aynı şekilde diyet miktarının fiyatlarına göre ayarlanması gibi gelişmeler onun döneminde yaşanıyor. Bunun gibi benzer örnekler de söz konusu. Ama modern dönemdeki gelişmelerde Müslümanlar edilgen konumda oldukları için, değişen hayatı kontrol edemedikleri için, acaba buna

yönelik olarak yapılacak fikhî ameliyelerde o şartları dikkate alma durumunda, sanki “mevcut durumu meşrulaştırıyor muyuz?” gibi bir endişe taşımışlardır. Bunun çok değişik versiyonlarına rastlamak mümkün. Mesela, bizim coğrafyamızdan örnek verecek olursak, bazı müelliflerin Meşrutiyet döneminde ictihadla ilgili yazdıklarıyla, Cumhuriyet döneminde yazdıklarını karşılaştırsanız; veya Meşrutiyet döneminde rivayetlerin kabulü için metin tenkidinin ne kadar önemli olduğu hususuna vurgu yapan müelliflerin Cumhuriyetin ilk yıllarında sanki “sünnet malzemesine bir güvensizlik mi söz konusu?” endişesiyle, metin tenkidinin tamamen önünü kapatmaya çalışan satırlar kaleme aldığını gördüğümüz zaman, bu endişenin yansıması olduğunu fark ediyoruz. Dolayısıyla fıkıh sahasında Müslümanların çalışmalarında iki zihniyet olmuştur. Bir tanesi biraz daha cesaretle yaklaşmıştır, demiştir ki sahabenin uyguladığı, tâbiînin uyguladığı, müctehid imamların uyguladığı metot hükümlerin illetleri ve hikmetleri gerçekleştirecek şekilde ele alınması, yorumlanması, meselelere bu şekilde yaklaşıp fetva verilmesi tarzında olmuştur. Bu yaklaşımın en karakteristik örneği olarak, Muhammed Mustafa Şelebi'nin *Ta'îlü'l-Ahkâm* kitabını örnek verebiliriz. Ama bunun karşısında da endişelerden kaynaklanan maslahat dediğimiz olgunun, ‘eğer birtakım kriterlere tabi tutulmadığı takdirde bunu nasları ihmale giden bir kapı açılacağı endişesini taşıyan bakış açısıyla da yazılmış eserler vardır. Bu çalışmaların temsil gücü yüksek bir örneği olarak da, Said Ramazan el-Bûtî'nin *Davâbitu'l-Maslaha* çalışmasını örnek verebiliriz. Yani 20. yüzyılda fıkıh alanında yapılan çalışmalar bu eserlerden ya biriyle ya diğeriyle ister istemez paralel düşmüştür.

Ama Müslümanların güçlü olduğu dönemde hayatı yapanlarla hukuku yapanların aynı özneler olduğunu ifade etmiştik, o dönemdeki yaklaşım tarzına bakarsak, *müellefe-i kulûbla* alakalı hüküm Kur'ân-ı Kerîm âyetinde yer almakla birlikte sahabe-i kirâm bunu uygulamamıştır. Hz. Ömer'in bu konuda o hükmün bir gerekçeye bağlı olduğuna ilişkin ifadeleri çok nettir. Ve Hanefî fıkıh âlimleri, o meseleyi fıkıh mantığına göre açıklamaya çalışırken, *Hidâye* şerhlerinde, Kâsânî'nin *Bedâ'î*'sinde birkaç fikhî ilke üzerinde durmuşlardır. Bu ilkeleri son dönem Osmanlı fıkıh âlimlerinden Seyyid Bey şu şekilde formüle etmiştir: “*Bir illet-i gâiyeye mübtenî olan bir hüküm o illetin intifâsıyla muntefi olur*”, yani bir hüküm bir illeti, bir amacı gerçekleştirmek için vaz edilmişse, zamanla o illet ve o amaç ortadan kalkmışsa o hükmün uygulanması da sona erer. Bir diğeri de şudur: “*Bir fâide-i matlûbenin istihsâli için meşru kılınan bir hüküm, icrası halinde onun zıddını istilzâm ederse batıl olur*”, yani bir amacı gerçekleştirmeyi hedefleyen bir hüküm uygulandığı zaman konuluş amacının tam tersi bir sonuç veriyor ise, onun o şekilde

uygulanması geçerliliğini yitirir. Ve fıkıh âlimleri de pek çok meselede bunu uygulamışlardır. Mesela biraz evvel atıfta bulunduğumuz *âkile* Hz. Peygamber döneminde kişinin kabilesi olup *asabe* idi. Ama Hz. Ömer döneminde “divan” dediğimiz bir olgu ortaya çıkıp da sosyal yapı buna göre bir değişiklik yaşayınca Hanefî ve Mâlikî fıkıh âlimleri dediler ki artık günümüzde *âkile divandır*, divan üyesi olmayanlar için ancak, kabilenin veya *asabenin* âkileliği söz konusu olur. Ve İmam Serahsî *el-Mebsût*'ta bunu izah ederken şöyle bir soru gündeme getiriyor: Rasûlullah zamanındaki bir uygulamanın zıddı bir uygulamaya nasıl müsaade edebilirsiniz? Böyle bir şey *nesh* anlamına gelmez mi? Yine İmam Serahsî şöyle cevap verir: Bu *nesh* değildir; çünkü Rasûlullah zamanındaki uygulamanın gerekçesi, dayanışmayı ortaya koyan sosyal grubu tespit etmektir. Hz. Ömer döneminde bu sosyal grup değiştiği için, bu uygulama oraya aktarılmıştır. Dolayısıyla, burada muhalefet değil aksine, Rasûlullah zamanındaki uygulamanın gerçekleştirmek istediği hedef esas alınmak suretiyle sürdürülmesi vardır. Yani fıkıhın bakış açısının bu şekilde olması gerekir. Zaten pek çok meseleyi fıkıh mantığıyla bakıldığında, bugün çok büyük problemmiş gibi görülen hususların bu mantık içerisinde o kadar da zor cevapları olmadığı anlaşılacaktır.

4. İnternet ve sosyal medyanın hayatımızı çepeçevre kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Aileden uluslararası ilişkilere, temel hak ve hürriyetlerden küresel ticarete, fitrat ve nesep meselelerinden gen teknolojisine kadar çok boyutlu ve karmaşık bir hal almış bulunan gelişmelerle karşı karşıyayız. Bu şartlar karşısında değişimin nasıl yönetileceği ile ilgili neler söylersiniz?

Fıkıh hayata cevap vermek, hayatın talepleri ile iç içe olmak durumundadır. Eğer biz vakiayı takdirde isabetli davranamaz isek insanlara çözüm sunamayız. Bu bağlamda en çok değişen branşlardan, alanlardan bir tanesi, ekonomik ilişkileri belirleyen ticari hayattır. Bizim bu hayatı düzenleyen, tanzim eden fikhî hükümlerimizin şekillendiği dönemde ağırlıklı olarak trampa dediğimiz bir sistem vardı, malın malla mübadelesi söz konusuydu. Müslümanlar ilk parayı Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân zamanında bastılar. Mesela, Rasûlullah zamanında “mal-para” dediğimiz bir sistem vardı. Dolayısıyla, altın ve gümüş üzerinde yazan değer üzerinden değil ağırlıkları itibarıyla bir alım gücüne sahipti. Ondan sonra mâdenî para dediğimiz sisteme geçildi. Sonra kâğıt para dediğimiz sisteme geçildi. Günümüzde kaydî para dediğimiz özellik var. Ve şu anda dijital paraya geçme teşebbüslerinden bahsediliyor. Şimdi bu kadar gelişmeyi biz hala

o trampa ekonomisinin “mal-para” sistemine göre teşekkül etmiş kuralları çerçevesinde tutmaya kalkarsak bunun hayatta bir karşılığı olmaz. Karşılığı olmadığı takdirde kâbil-i tatbik olmayan şeyler söylediğiniz için o söylediğinizin bir ciddiyeti de kalmaz. Tamamen hayatın dışında kalan, kendisine sanal bir dünya oluşturan, hem o dünyayı korumaya çalışan hem de kendisi o dünyanın korumasına sığınan insanlar olmak gibi zihinsel ve davranış bakımından çok sıkıntılı bir sürece gireriz. Bundan dolayı mesela günümüzdeki paranın şu anda icra ettiği fonksiyonları kavrayamadan biz buna göre fikhî hükümler vaz edemeyiz. Dolayısıyla, bu gibi alanlarda değişimi tespit etmek için gerektiği takdirde işin uzmanlarından bilgi almak gerekir. Tıp sahasında yeni tedavi teknikleri söz konusu, gıda sahasında yeni üretim teknikleri söz konusu... Bunların her birisinin ortaya çıkardığı cevap bekleyen sorular var. İşte bu soruların hem şâriin maksatlarına uygun hem de günümüz insanının ihtiyaçlarını tatmin eden cevaplarının verilebilmesi için, dediğim gibi, öncelikle vâkıanın iyi tespit edilmesi ve ondan sonra da bu mevcut durumun makâsıd-ı şâri’ açısından, yani şâriin maksatları açısından çok iyi tahlili gerekiyor. Bunu yapamadığımız takdirde, dediğim gibi, arkaik kalan birtakım görüşlerle fetvaları tekrar etmek suretiyle sınırlı sayıda bir insana hitap ederiz ki herhalde fıkıh ilminin iddiası da bu değildir.

5. Klasik usul birikimimizin modern insanın iktisadî hayatı yahut aile hayatıyla ilgili ihtiyaçları karşılama konusunda yeterli olduğu söylenebilir mi? İki somut örnekle soruyu biraz daha açalım: Sözelimi modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları (boşama yetkisi, nafaka, mal rejimleri vb.) yeniden değerlendirilmeli midir?

Günümüz ticaret anlayışı çerçevesinde yeni bir faiz tanımına ihtiyaç var mıdır? (Toki fetvasındaki enflasyon farkı gibi, katılım bankalarının işlemleri, altın ve gümüşün modern iktisatta para olmaktan çıkarak meta olarak kabul edilmesi gibi konular.)

Şimdi şunu ifade edelim, ister istemez fıkıh normal seyri süreci içerisinde toplumdaki gelişimleri dikkate almıştır. Yani, *nevâzil* dediğimiz eserleri, onlardaki fetvaları incelediğiniz zaman, özellikle bu bahsettiğimiz alanlarda da bir dönemler fetvaya esas alınmayan görüşlerin, şartlar gereği *müftâ bih* hale geldiğinin örnekleri vardır. Dolayısıyla aile hukukunda, aileyi tanzim eden hükümlerde de şöyle bir gelişim söz konusudur: Mesela, klasik ailedeki ekonomik ilişkiler, evin geçimini sağlama vb. hususlarda pek çok değişiklikler meydana gelmiştir. İster istemez bu noktada, günümüzde ortaya çıkan meselelere cevap verirken bunları dikkate almak durumundasınız. Mesela düşünün,

o dönemde muvazzaf bir görevde bulunmak, çalışmak gibi bir şey söz konusu değildi. Peki, iddet döneminde diyelim ki kadının çalışma zarureti ortaya çıktı. Normal şartlarda fıkıh âlimlerinin çoğunun yaklaşımına göre iddet aile konutunda beklenmesi gereken bir durumdur. Ama şunu ifade edenler var: Vefat iddetinde kadın, mirastan payı olduğundan dolayı, ayrıca nafaka almaz. Bundan dolayı da gündüz maişetini temin etmek amacıyla evinden çıkararak çalışmasına fukahâ müsaade etmiştir. Kişi *bâin* talâkla boşandığı taktirde, normal şartlara göre nafaka alması gerekir; fakat eşiyle nafaka almamak üzere anlaşma yaptığı taktirde acaba bu da maişetini temin etmek için gündüz dışarıya çıkabilir mi? Mesela bazı âlimler çıkabileceği görüşünü ileri sürmüştür. Burada ne görüyoruz? Burada mevcut şartlara göre o duruma bir çözüm üretme refleksini görüyoruz. Benim verdiğim bu örnek klasik dönemle alakalı. Ama günümüzde, bu çalışma ilişkilerinin tamamen değiştiğini görüyoruz. Şimdi kadın eğer çalışmak isterse, eşinden izin almak durumunda mıdır? Eşi izin verdiği taktirde eşinin karısının ihtiyaçlarını temin etmek -bizim klasik fıkihtaki tabiriyle nafaka- yükümlülüğü devam eder mi, etmez mi? İşte bunların hepsi cevap bekleyen sorulardır ve bunlara sağlıklı cevap verebilmek için de ailedeki ekonomik ilişkilerin, rollerin, bunların yaşadığı değişimin tamamen dikkate alınması gerekir. Bunları dikkate almadığımız taktirde, bazen öyle bir durumda kalıyoruz ki sırf bir problemi çözme adına belki sistemin tamamıyla uyum sağlamayan görüşler ortaya atılıyor. Bu -biraz benzetme yapmak gerekirse, eskiden şamyelli lastikler vardı ve onlarda da bir problem olduğunda yama yapılırdı- yamalı bohçaya dönüyor verilen cevaplar. Yani bundan dolayı daha geniş kapsamlı cevaplara ihtiyaç var. Aynı şekilde, ekonomik alanla alakalı hususları ifade ettik. Şimdi ribâ konusunun haramlığında kat'î olarak ittifak vardır. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de kastedilen ribânın ne olduğunu da sahâbe-i kirâm gayet iyi biliyordu. Ondandır dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de ribânın tarifi yer almaz. Ama Hz. Peygamber, hadis-i şeriflerle *ribe'l-fadl* dediğimiz ikinci bir ribâ kısmının daha hükümlerini ortaya koydu. İslâm alimleri de bu "altı eşya hadisi" adıyla bilinen o meşhur hadisten hareketle ne yaptılar, bu hükümlerin illetini tespit etmeye çalıştılar. Tabi farklı yaklaşımlar ortaya çıktı. Bunların neticesinde de, mesela belli hususlar bir mezhebe göre ribâ sayılırken diğerine göre ribâ sayılmıyor. Böylece ictihada çok geniş bir alan ortaya kondu. Ama mesela, İslâm âlimleri orada ortaya konan ilkelerin bugünkü para dediğimiz hadiseye de uygulanabildiğini düşündüler (cins ve miktar birliği). Ve günümüzdeki para hareketlerini de o kriterlere göre çözmeye çalışıyorlar. Ama dediğim gibi, günümüzde parayla alakalı hususların, paranın fonksiyonunun ve buradaki değişimlerin dikkate alınarak, ister istemez bu konunun yeniden ele

alınması gerekiyor. Çünkü böyle yapmadığımız zaman, her türlü istismarı önlemeye yönelik bir yaklaşım içerisine geliyor fukahâ ama öbür taraftan da bakıyorsunuz, *teverruk* gibi, muâmele-i şer'iyeye gibi ihtiyaçların ortaya çıkardığı başka meselelerle de karşılaşyoruz. Yani, o bakımdan, her meselenin ilgili şartlarının, mevcut ekonomik çerçevede ne anlama geldiği tespit edilmelidir ki, onunla ilgili fihhi hüküm buna göre verilsin.

Din ve Değişim

Soner Duman

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Professor, Sakarya University, Faculty of Theology, Dept. Islamic Law
✉ duman@sakarya.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7232-9660>

Soruşturma
Inquiry

Duman, Soner. "Din ve Değişim" (Mülâkat: Dr. M. Raşit Akpınar). *Tevilat* 1/1 (2020), 261-270.

Atıf
Cite as

1. Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenen değer, ilke ve hükümlerin zamanla değişmesinden söz edilebilir mi?

Öncelikle soruda belirtilen "değer", "ilke" ve "hüküm" ile ne anladığımı ortaya koymak, sonra da bu anlayış doğrultusunda soruya cevap vermek isterim.

Günlük dilde "değer" sözcüğü "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet" anlamlarında kullanılmaktadır.¹ Şu halde "değer", varlıkların ve olayların önemli olup olmadığını, önem derecesini ortaya koyan ölçülerdir. Varlık ve olaylar hakkındaki değerlendirmeler o değerlendirmeyi yapan kimselerin bilgi, algı, idrak düzeyleri, dünya görüşlerine göre değişiklik gösterir. Cenab-ı Hakk ezeli bilgisıyla bütün varlık ve olayları kuşatmış olduğundan O'nun herhangi bir varlık ya da olay hakkında ortaya koyduğu değer

¹ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, "Değer" maddesi.

hükümlerinin değişmesi söz konusu olamaz. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) vahye dayalı olarak ortaya koyduğu değerler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Kur'an'ın ve sünnetin bir varlık, olay, davranış tarzı hakkında "iyi-doğru-güzel-âdil-uygun" şeklinde yaptığı belirlemeler zaman üstü olup değişmesi söz konusu olamaz. Söz gelimi Kur'an nazarında melekler üstün ve değerli varlıklar, şeytan ve yardımcıları ise alçaltılmış, kovulmuş, değersiz ve zararlı varlıklardır. Yine Kur'an'a göre insanî eylemler içinde iman, tevhid, adalet, ilim, merhamet, vefa gibi huy ve davranışlar iyi, üstün, sevilen davranışlardır. Buna karşılık inkâr, şirk, zulüm, cehalet, gaddarlık, hıyanet gibi huy ve davranışlar kötü, düşük ve yerilen davranışlardır. Kur'an ve Sünnetin tüm bu konularda ortaya koyduğu değerlerde zamanla bir değişimden söz etmek mümkün değildir.

Günlük dilde "ilke" sözcüğü "temel düşünce, temel inanç, umde, prensip" anlamlarında kullanılmaktadır.² Kur'an ve Sünnet açısından bu tanımı esas aldığımızda Kur'an'ın ortaya koyduğu temel düşünce, inanç ve prensiplerin zaman üstü olduğu anlaşılır. Çünkü Kur'an ve sünnette yer alan temel düşünce, inanç ve prensipler hak ve hakikatin bilgisine dayalı olarak Rabbimiz tarafından belirlenmiştir. Hak ve hakikatin bilgisinde bir değişiklik olmayacağına göre ilkelerde de bir değişiklik olması söz konusu olamaz.

Kur'an ve Sünnetteki değer ve ilkelerin zaman üstü ve değişmez oluşu, Kur'an'ın değişimin olmadığını açıkça ve defalarca vurguladığı sünnetullahaya dayanmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim tarih boyunca gönderilmiş peygamberler silsilesinin Kur'an'da yer alan ortak ifade ve beyanları, insanlık tarihi boyunca değişmeyen değer ve ilkelerin bulunduğunu açık bir biçimde ifade etmektedir.

Günlük dilde "hüküm" sözcüğü kimi zaman "değer" sözcüğü ile eş anlamlı kullanılırken kimi zaman da "yargı", "egemenlik", "hâkimiyet" anlamlarında kullanılır. Kur'an ve Sünnet'te yer alan hükümler içinden inanç ve ahlakla ilgili olanlar yukarıda bahsi geçen değerlerle ve ilkelerle doğrudan ilişkili olduğundan bu hükümlerin değişmesinden söz edilemez. Amele ilişkin hükümlere gelecek olursak; kişinin Allah'a karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu kulluk vazifeleri anlamındaki ibadetlere ilişkin hükümler, Allah-kul arasındaki ilişkinin zaman üstü ve değişime kapalı olması sebebiyle değişime kapalıdır. İnsanlar arası ilişkilerde söz konusu olan hükümlere gelecek olursak; bu hükümler içinden "ilke" ve "değer" anlamı taşıyanların değişmesi söz konusu olamaz. Söz gelimi Kur'an, yaşlılık zamanında bulunan ana-babaya karşı

² Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, "ilke" maddesi.

“öf” bile denilmemesini, onlara karşı yumuşak söz söylenmesini emretmektedir. Bu hüküm, ana-babaya yönelik Kur’an’ın atfettiği değer yargısıyla doğrudan ilgili olup zamanın değişmesine bağlı bir hüküm değildir. Buna karşılık Kur’an’daki bir hükmün dayandığı ilke ve değer ile hüküm arasında zorunlu bir bağlantı bulunmuyorsa, bir başka deyişle Kur’an’da yer alan bir hüküm, o hükmün ardında yatan ilke ve değerlerin tatbiki konusunda tek çözüm yolu değilse burada zamanın değişimine bağlı olarak hükmün değişmesinden söz edilebilir. Söz gelimi vadeli borçlanmalarda alacak-verecek meselesinin yazılı bir biçimde kaydedilip şahit tutulması meselesinin ardında “insanlar arası anlaşmazlıkları önlemek”, “haksızlığın önüne geçmek”, “açıklık ve şeffaflığı sağlamak” gibi ilkeler yatmaktadır. Şayet şahit tutmak ve senet düzenlemek dışında bir yolla da bu ilke hayata geçirilebiliyorsa o zaman bu hükmün zamana bağlı olarak değişime açık olduğu söylenebilir. Aynı şeyi düşmana karşı savaş atı beslemeyi emreden âyet için de söylemek mümkündür. Bu emrin altında yatan ilke “Müslümanların güçlü olması”, “düşmana karşı caydırıcı güce sahip olması”dır. Vahyin nüzul ortamında bu ilkeyi hayata geçirmek âyetteki hükme konu olan “at besleme” ile mümkün olduğundan ilk Müslümanlara bu emredilmiştir. Ancak günümüzde hepimiz bunun Müslümanların güçlü görülmesi konusunda çok düşük bir etkiye sahip olduğunu, caydırıcılığın başka yollarla temin edildiğini biliyoruz. Bu durumda söz konusu ilkeyi hayata geçirmek âyette emre konu olan hükümden farklı yollarla mümkün olacağından hükmün de değişebileceğini söyleyebiliriz.

Burada Kur’an’ın muamelata ilişkin kimi hükümlerinde değişimden söz ederken “tarihselcilik” adı verilen ve Kur’an’ın muamelata ilişkin hükümlerini bir bütün olarak veya çoğunlukla tarihsel olarak gören düşünce sistemini kastetmediğimizi vurgulamamız gerekir. Tarihselci düşünce tek bir yapı teşkil etmeyip farklı tarihselciliklerden söz etmek mümkünse de tümünde ortak olan husus “Kur’an’da yer alan amelî hükümlerin belirli toplumsal, sosyal şartlar altında konulduğu ve bu şartların değişimiyle birlikte hükümlerin de değişmesi gerektiği” fikridir. Bu görüş sahiplerine göre tarih ve toplumsal şartlar vahiyle sabit hükümler üzerinde “tayin edici” bir rol oynamıştır. Bu düşünce tarzı, ilahî iradenin toplumu şekillendirmesinden çok, toplumsal yapının ilahî iradeye yön tayin ettiği düşüncesini îma etmesi bakımından problemlidir. Kur’an ve sünnet elbette ilk olarak insanlarla buluştukları ortamın şartlarını dikkate almışlar ancak o şartlar içerisinde bir değişim ve dönüşümü gerçekleştirmişler, o şartlara teslim olmamışlardır. Şu halde tarihsel ve toplumsal şartlar Kur’an ve Sünnet için “belirleyici” yönde bir etkiye sahip olmaktan çok “dikkate alınan bir durum” olması

bakımından önemlidir. Tarihselci düşünce kapsamında dile getirilen “vahyin mâhiyeti” meselesi ise bir başka temel problem alanıdır.

2. Değişim söz konusu olduğunda bunun sınırları nasıl belirlenmelidir? Bu hususta ölçüt ya da ölçütler nelerdir?

Değişim konusunda birine zıt ve aşırı olarak nitelenebilecek iki yaklaşım ve bir de itidal olarak nitelenebilecek bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür.

İfrat olarak niteleyebileceğimiz bir yaklaşıma göre inanç ve ahlaka ilişkin hükümler alanı da dâhil olmak üzere dinde değişime tâbi olmayan hiçbir konu bulunmamaktadır. Bu görüşte olanlar Kur’an ve Sünnette vahiyle sabit olan hükümleri, fıkıh mezheplerinin ichtihadla ortaya koyduğu çözümlerle aynı düzlemde görmeleri, diğer bir deyişle vahye ichtihad muamelesi yapıyor olmaları bakımından sorunlu yaklaşımlardır. Bu yaklaşım tarzı açısından dinde “değişime kapalı”, “kırmızıçizgileri bulunan” bir alan söz konusu değildir.

Tefrit olarak niteleyebileceğimiz diğer bir yaklaşıma göre ise muamelat alanı da dâhil olmak üzere dinde değişime açık olan hiçbir konu bulunmamaktadır. Dahası bu görüş sahiplerinin bir kısmı fıkıh mezheplerinin ichtihad yoluyla ortaya koydukları görüşlerde bile değişime sıcak bakmamakta, bu mezheplerin ortaya koyduğu çözümlerin kıyamete kadar gelecek bütün Müslümanların her türden problemini çözebileceğini savunmaktadırlar. Bu yaklaşım tarzı her ne kadar ilk yaklaşım tarzının tam zıddı olarak nitelense de her iki yaklaşım tarzı vahiy ile ichtihadi eşitleme noktasında buluşmaktadır. Bu yaklaşım tarzı ichtihada vahiy muamelesi yapmakta olup dinde “değişime açık”, “serbest ve esnek bir alan” bulunmadığını kabul etmektedir.

Mutedil olarak niteleyebileceğimiz yaklaşım tarzı vahiy ile ichtihadi birbirinden ayıran, ichtihadın beşerîliği, zaman ve mekâna bağlılığını kabul ve ikrar eden yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşım tarzı vahiyle sabit hükümler içerisinde değer ve ilke mahiyetinde olan inanç, ahlak ve amelî hükümlerin değişmeyeceğini ancak değer ve ilkelerle zorunlu bir eşitliğe sahip olmayan ve bunlardan ayrıştırılması mümkün olan muamelata ilişkin hükümlerin kendilerinde değil ancak uygulamalarında zamana bağlı olarak değişebileceğini kabul eder. Fıkıh ve usul geleneğimizde “nassa dayalı hükümler – ichtihada dayalı hükümler”, “icmanın söz konusu olduğu hükümler – ihtilafa açık olan hükümler”, “taabbudî hükümler – ta’lilî hükümler” şeklindeki ayrımlar, fıkıh ve usul geleneğinde bu itidal yaklaşımın benimsendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

“Hükmün kendisinde değil uygulamasında değişim” meselesine İmam Ebu Yusuf’un şu icthadını örnek gösterebiliriz: Faizle ilgili altı madde hadisinde yer alan altın ve gümüş Hz. Peygamber döneminde veznî idi. Buna karşılık buğday, arpa, hurma ve tuz ise keylî yani hacim ölçüsüyle ölçülen mallardan idi. Dolayısıyla hadisin vârid olduğu zamanda bu türden malların değişiminde eşitliğin olup olmadığı, o gün bu malların ölçüm şekli dikkate alınarak belirleniyordu. Ancak söz gelimi günümüzde buğday hacim ölçüsüyle değil tartı ile tartılarak satılmaktadır. Böyle bir durumda değişimin eşit olup olmadığını anlamak için yine Hz. Peygamber dönemindeki ölçü mü yoksa günümüzdeki örfte yerleşmiş olan tartı ölçüsü mü esas alınacaktır? Ebu Yusuf bu hükmün uygulanışının örfte bağlı olarak değişeceğini söylemiştir. Dikkat edilirse burada “buğday ile buğday eşit değişmelidir” hükmünün kendisi değil bu eşitliğin nasıl sağlanacağı konusundaki uygulama değişmiştir.

Fıkıh geleneğimizde “ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz” şeklindeki genel kural Kur’an ve Sünnet naslarındaki hükümler için değil icthadla sabit hükümler için söz konusu edilmiştir. Nitekim “mevrid-i nassta icthada mesağ yoktur” kuralı değişime ilişkin yukarıdaki kuralın mutlak bir biçimde anlaşılamayacağını ortaya koyması bakımından önemlidir.

265

Hükmün kendisine dayandırıldığı vasfın / vasıfların ve hükmün mükelleflere sağladığı maslahat ve onlardan def ettiği mefsetlerin bilinebildiği hükümler ta’lîfî hükümler olarak nitelenmekte buna karşılık bunların bilinemediği hükümler ise taabbudî olarak nitelenmektedir. Dinde kıyası hüccet olarak kabul etmeyen ve bütün hükümleri taabbudî olarak değerlendiren Zâhirîlik bir kenara bırakılırsa ehl-i sünnet mezheplerinin tamamı hükümler alanında bu iki kategorinin varlığını kabul etmişlerdir. Tek tek meselelerin hangi kategoride yer aldığı meselesine gelince bu konuda üzerinde ittifak edilen hükümler söz konusu olduğu gibi üzerinde ihtilafın olduğu hükümler de bulunmaktadır. Söz gelimi riba ve şarap içme yasağı ile ilgili nasların ta’lîfe açık olduğunu, buna karşılık domuz eti yemenin haramlığı hükmünün taabbudî olduğunu dört sünî fıkıh mezhebi ittifakla kabul etmektedir. Buna karşılık mesela abdesti bozan şeyin ne olduğu konusunda ta’lîl mi yoksa taabbüdün mü geçerli olduğu konusunda Hanefîler ile Şâfiîler arasında ihtilaf söz konusudur. Bu tür konularda icthad ehli âlimlerin icthadda bulunarak görüş ortaya koymaları caizdir. Tarih boyunca da böyle olmuştur.

Ehl-i sünnete mensup fakih ve usulcülerin büyük çoğunluğu hükmün talinde genellikle hikmeti de barındıran zâhir ve munzabıt vasıfların

esas alınması gerektiğini kabul etmişlerdir. Buna karşılık bazı fakih ve usulcüler mutlak olarak veya belirli şartlarla hikmetle ta'lilin de yapılabileceğini kabul etmişlerdir. Hikmetle ta'lil tartışmaların odağında bunun kabul edilmesi halinde fikhî hükümlerin belirlenmesinde bir keyfîlik ve istikrarsızlığın oluşup oluşmaması, naslarla sabit hükümlerin devre dışı bırakılıp bırakılmaması gibi endişeler bulunmaktadır.

İctihadla sabit hükümlerde illetin ortadan kalkmasının hükmün ortadan kalkması sonucunu intaç edeceği genel kabule mazhar olduğu halde nasslarla sabit hükümler içerisinde illeti ortadan kalkan hükümlerin değişime açık olup olmayacağı meselesi farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Genel olarak söylemek gerekirse ibadetler alanında illetin ortadan kalkması hükmün ortadan kalkmasına sebep olarak görülmemektedir. Söz gelimi tavafta "ıztıba" yapmak ilk olarak Umretü'l-kaza esnasında müşriklere karşı güç gösterisinde bulunmak amacıyla teşvik edilmişti. Sonradan Mekke'nin fethiyle birlikte bu gerekçe ortadan kalktığı halde ıztıba uygulaması sünnet olarak görülmeye devam etmiştir. Muamelat alanında illetin ortadan kalkması durumunda hükmün de ortadan kalkıp kalkmayacağı konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bir grup âlim, Hz. Ömer başta olmak üzere bazı sahabî uygulamalarını da delil göstererek illeti ortadan kalktığında hükmün de ortadan kalkacağını kabul etmektedir. Buna örnek olarak Hz. Ömer'in savaş sonucu ele geçirilen Irak / sevad arazilerini gaziler arasında taksim etmemesi, Müslüman erkeklerin ehli kitap kadınlarla evlenmesini yasaklaması, ecîr-i müştereki tazminle yükümlü tutması gibi uygulamalar zikredilmektedir. Fıkıh mezhepleri içinde Hanefîler ve Mâlikîler'in bu tür hükümlerin değişime açık görülmesi konusunda diğer mezheplere göre daha kabule meyyal bir yaklaşım sergiledikleri görülür. Şâfiîlerin bu konuda nispeten daha olumsuz bir yaklaşım içinde oldukları, Zâhirîler'in ise değişimi hiçbir şekilde kabul etmedikleri söylenebilir. Hanbelîler bu taksimde iki grubun ortasında görülmektedir.

3. Değişim gerçekleşirken "nasları, moderne/olguya tabi kılma" şeklinde endişe ve eleştiriler gündeme gelmektedir. Mesela kat'î nasla sabit olan bir hükmün değişmesi, nassı olguya feda etme anlamına gelir mi? Sizce bu endişe ve eleştirilerin haklılık payı bulunmakta mıdır?

Bu soruya cevap vermeden önce "modern olgu" konusunda nasıl bir yaklaşım içinde bulunmamız gerektiğini netleştirmemiz gerekir. Hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da ifrat ve tefrit iki yaklaşımın ve tabi

bir de orta yolu bulmaya çalışan mutedil bir yaklaşımın varlığından söz etmek mümkündür.

İfrat yaklaşım modern olguya “mutlak anlamda olması gereken” anlamında değer yükleyen ve olgu lehine hadisler söz konusu olduğunda nassları tenkid eden, âyetler söz konusu olduğunda bu olgu lehine âyetleri tevil (ve tahrif) eden bir yaklaşımdır. Modern olgu “varılması / ulaşılması gereken ideal” olarak belirlenince bunun önünde engel olarak görülen durumların bertaraf edilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Söz gelimi fıkıh geleneği, mezhepler buna engel ise bu engelin aşılması gerekir. Rivayet malzemesi buna engel teşkil ediyorsa bu malzemenin sağlamlığı konusunda ciddi kuşkular ortaya konulması gerekir. Âyetlerin tarih boyunca anlaşıldığı mevcut anlam buna engel teşkil ediyorsa bu anlamın tahrif edilmesi pahasına tevil edilmesi gerekir. Bu yaklaşım dini bir oyun hamuru kıvamında görüp ona modern olan lehine şekil vermeye çalışan sorunlu bir yaklaşımdır.

Tefrit yaklaşım ise modern olguyu yok sayan, görmezden gelen, onu “mutlak anlamda dışlanması gereken” olarak niteleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım sahipleri kendi misyonlarını “modern olana karşı geleneksel olanı savunmak, korumak” olarak görürler. Bu yaklaşım sahiplerine göre modern olana geçit vermemek adına gerektiğinde fıkıh mezheplerinin yüzlerce yıl önce ortaya koyduğu çözümler aynen devam ettirilmeli, yeniliğe, farklı yoruma hiçbir şekilde yeşil ışık yakılmamalıdır.

Mutedil olarak niteleyebileceğimiz yaklaşımı şu şekilde belirleyebiliriz: Vahiy karşısında gerek geleneksel gerekse modern olan tüm olgular birer olgu olması hasebiyle dikkate alınmayı hak etmektedir. Nitekim vahiy bile nâzil olduğu câhiliye toplumunun olgusunu yok saymadı, onu dikkate aldı. İslam’ın câhiliye örf, âdet ve uygulamaları konusunda üç farklı yaklaşım ortaya koyduğunu görüyoruz. Kimi uygulamaları iptal ve ilga etti (şirk, zina, içki, kumar, insanlar arasında anlaşmazlık doğuran garara dayalı satımlar, evlatlık vb.), kimi uygulamaları ıslah etti, kimi uygulamaları ise aynen ibka etti. Modern olgu, modern zamanda yaşayan Müslümanın “mahkûm fihi”dir. Yani bu çağda yaşayan bir Müslümanın karşılaştığı bir sorunun fikhî çözümü bu çağdaki olgu dikkate alınarak verilecektir. Şu halde bu çağda doğru bir hükme ulaşmak bu çağı ve olguyu iyi tanımaya, ondan alınması gereken ile atılması gerekenleri tahlil etmeye dayanmalıdır. Modern olguya sırf Müslüman zihin tarafından üretilmediği için karşı çıkmak yanlış olduğu gibi, modern olguya maddî bir takım başarılarını dikkate alarak değer atfetmek, onu idealize etmek, bu uğurda nassların içini boşaltmak da aynı şekilde yanlıştır.

İslamî değerleri benimsemiş, İslam'ın dünya görüşü ile varlık ve olaylara bakan bir müçtehidin modern olgu karşısında ortaya koyacağı tavra güvenmemiz gerekir. Mutlak kabul ve mutlak red arasında belirli bir takım ölçüler dâhilinde modern olgu ile ilişki biçimimizi belirlememiz, ondan istifade etmemiz, ıslah edilecek taraflarını ıslah etmemiz mümkündür. Bu anlamda mesela kamerî ayların tespitinde çıplak gözle gözlem yapmak yerine uydu verilerinden istifade etmek; suçun ispatında sadece klasik dönemde var olan şahitlik, ikrar vb. unsurlarla yetinmeyip parmak izi, kamera kaydı vb. modern vasıtalarla yararlanmak mümkündür. Bütün bu durumlarda “modern olgu” İslamî hükümlerin uygulanması için bir hedef veya ideal değil yalnızca birer vasıta olarak görülmekte, böylece modern olanın İslamî bilinci şekillendirmesi değil, İslamî bilincin modern olguyu kendi ideali için bir vasıta olarak kullanması söz konusu olmaktadır.

4. İnternet ve sosyal medyanın hayatımızı çepeçevre kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Aileden uluslararası ilişkilere, temel hak ve hürriyetlerden küresel ticarete, fitrat ve nesep meselelerinden gen teknolojilerine kadar çok boyutlu ve karmaşık bir hal almış bulunan gelişmelerle karşı karşıyayız. Bu şartlar karşısında değişimin nasıl yönetileceği ile ilgili neler söylersiniz?

268

Hayatın topyekün bir değişime uğradığı çağımızda değişim olgusunu yönetmek bireysel çabalarla üstesinden gelinebilecek bir durum değildir. Dahası bu, İslamî ilimlerin herhangi bir alt branşında faaliyet gösterenlerin birlikte üstesinden gelebileceği bir durum da değildir. Zira hayatın bütün alanlarında tezahürlerine şahit olduğumuz değişimin sebepleri, birey ve topluma etkileri, gelecekteki muhtemel sonuçları ve gidişatı hakkında bir fikir sahibi olmaksızın meselelere anlık ve gününbirlik çözümler üretmek sağlıklı bir yaklaşım tarzı değildir. Kaldı ki değişimin sadece nesnesi değil öznesi olmak, değişime karşı nasıl tavır alacağımız değil değişime nasıl yön vereceğimiz ile ilgili de çalışmalara ihtiyacımız vardır. Bu bakımdan değişim konusunda sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, edebiyat, hukuk gibi sosyal bilimlere; fizik, kimya, biyoloji, astronomi, tıp gibi fen bilimlerine ihtiyacımız bulunmaktadır. Bir kimsenin tüm bu alanlarda uzman olması mümkün olmayacağına göre bu alanların uzmanlarıyla sürekli ve koordineli bir biçimde değişim olgusu ele alınmalı, yönlendirilmelidir. Değişimi yönetirken ve yönlendirebilirken değişebilir hükümlerin hayata nasıl intibak ettirileceği kadar önemli olan diğer husus ise sabit olan değer ve ilkelerimizin nasıl korunacağı meselesidir. Akıntının bizi sürüklememesi için nasıl bir direnç noktası oluşturacağımız önemlidir. Zira akarsuyun

üzerindeki barajın enerji üretimine katkısı olduğu gibi değişen bir hayatta değişmeyen unsurların, sabitelerimizin, ilke ve değerlerimizin bulunması da bizim enerji kaynağımız olacaktır.

5. Klasik usul birikimimizin modern insanın iktisadî hayatı yahut aile hayatıyla ilgili ihtiyaçları karşılamada yeterli olduğu söylenebilir mi? İki somut örnekle soruyu biraz daha açalım: Sözelimi modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları (boşama yetkisi, nafaka, mal rejimleri vb.) yeniden değerlendirilmeli midir?

Günümüz ticaret anlayışı çerçevesinde yeni bir faiz tanımına ihtiyaç var mıdır? (Toki fetvasındaki enflasyon farkı gibi, katılım bankalarının işlemleri, altın ve gümüşün modern iktisatta para olmaktan çıkarak meta olarak kabul edilmesi gibi konular.)

Klasik usul birikimimiz de tıpkı fûru fıkhî birikimimiz gibi vahiy mahsulü olmayıp beşerî görüş ve icthadlardan oluşan bir yapıdır. Ancak bu yapı tarihin elek ve süzgecinden geçmiş, zaman içinde binlerce âlimin katkılarıyla gelişmiştir. Usulün biri geçmişe dönük diğeri de geleceğe dönük olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Geçmişe dönük yönüyle usul, fûruun temellendirilmesidir. Daha açık bir ifadeyle belirli bir mezhebin fûru alanındaki görüşlerinin hangi zihinsel arka plana dayalı olduğunu göstermektedir. Geleceğe dönük yönü ile usul, yeni icthad ve fetvaların bir düzen içerisinde yürütülmesi, gelişigüzel ya da keyfi hüküm vermenin önüne geçilmesi, din alanında görüş belirtmenin bir prosedüre bağlanması bakımından önemlidir. Bu yönüyle bakıldığında klasik usulümüz yeni meselelerin çözümünde gerekli olmakla birlikte zenginleştirilmeye muhtaçtır. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi bugünün meselelerinin fikhî açıdan değerlendirilmesinde usul için teknik yönünü karşılama bile mahkûm fihin tanınması noktasında günümüzdeki sosyal ve fen bilimlerine ihtiyacımız bulunmaktadır. Bu bakış açısından hakeketle soruda zikri geçen iki mesele üzerine şunları söylemek mümkündür:

Günümüzde modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları yeniden değerlendirilebilir. Bunu yaparken modern olguya değer atfetmeden, onu bir realite ve veri kabul edilerek bu yapılabilir. Tek evliliğin esas olduğu, aileye ilişkin sorumlulukların büyük oranda devlet tarafından düzenlendiği günümüzde boşama yetkisinin münhasıran kocanın elinde olmasının maslahat ve mefsedetleri birlikte değerlendirilebilir. Mevcut şartlar bir veri olarak kabul edilmek suretiyle bu konuda farklı değerlendirmeler yapılabilir. Hz. Ömer'in (r.a.) Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmesini yasaklaması örneğini burada

hatırlayabiliriz. Kur'an tarafından belirli bir amaca yönelik olarak tanınmış bu ruhsatın amacının aksine sonuçlar ürettiği bir ortamda Hz. Ömer, Kur'an'ın izin verdiği bir şeye geçici süreyle de olsa yasak koymuştur. Yine klasik dönem fıkıh kitaplarında nafaka yükümlülüğüne ilişkin asabenin sorumlulukları günümüz toplumlarındaki mevcut akraba ilişkileri dikkate alındığında yeniden değerlendirilebilir. Bu ille de hükmün değiştirilmesi anlamında değil sadece yeniden değerlendirmenin gerekliliğini vurgulama anlamındadır.

Faizin yeniden tanımlanması meselesine gelecek olursak; eğer yeniden yapacağımız bu tanım tarih boyunca tüm Müslümanların üzerinde ittifak ve icma ettikleri tanımı delmiyorsa bunda bir sakınca yoktur. Zira hepimizin bildiği üzere Kur'an ve Sünnet faizi (ribayı) en büyük günahlardan kabul etmekle birlikte bir faiz tanımı koymamıştır. Fıkıh mezhepleri kendi anlayışları doğrultusunda ilgili nassları ta'lil ederek faiz konusunda tanımlar geliştirmişlerdir. Günümüzde iktisat biliminin verilerinden de yararlanmak suretiyle fıkıhımızdaki mevcut faiz tanımı geliştirilebilir, faizin illetine karşı yeni görüşlerin ortaya konmasına engel bir durum yoktur. Nitekim günümüzde iktisadî pek çok meselede kimi zaman fıkıh geleneğimizdeki fetvalardan hareketle, kimi zamanda da modern iktisat biliminin verileri doğrultusunda görüşler ortaya koyan bireysel veya toplu icthadlara rastlanmaktadır. Söz gelimi İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) katılım bankacılığı, tekâfül sigortacılığı vb. konularda iktisat, maliye, muhasebe gibi uzmanların da görüşlerini almak suretiyle standartlar yayınlamakta, gerektiğinde klasik fıkıh birikiminde var olan icthadlardan farklı yeni görüşler ortaya koyabilmektedir. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir.

Din ve Değişim

Metin Yiğit

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Professor, Dicle University, Faculty of Theology, Dept. Islamic Law
✉ metinyigit21@hotmail.com

Soruşturma
Inquiry

Yiğit, Metin. "Din ve Değişim" (Mülâkat: Dr. M. Raşit Akpınar). *Tevilat* 1/1 (2020), 271-276.

Atıf
Cite as

1. Kur'ân ve Sünnet tarafından belirlenen değer, ilke ve hükümlerin zamanla değişmesinden söz edilebilir mi?

Şer'î ilimler bağlamında "değer" denince benim aklıma iki kavram gelmektedir: Makasıd-ı Kur'aniyye ve makasidu's-şeria. Makasıd-ı Kur'aniyye tabiri tefsircilere, makasidu's-şeria kavramı ise usulcülere ait bir kavramdır. Makasıd-ı Kur'aniyye; tevhid, nübüvvet, haşır ve adaleti ifade ederken; makasidu's-şeria ise dinin korumayı hedeflediği din, can, nesil, akıl ve neslin korunmasını anlatmaktadır. Bu ilkeler, nasların incelenmesi sonucu tümevarım yoluyla elde edildikleri için zamanla değişime uğramaları düşünülemez. Zaten bunların sabiteliği noktasında insanlar arasında ciddi bir ihtilaf da söz konusu değildir. Mesela adalet her zaman arzulanan ve istenen bir şey olarak telakki edilmiştir. Ancak adaletin somut olarak neyle gerçekleşeceği konusunda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. İnsanların vahye ve ilahi hidayete ihtiyaçları da bu

noktada belirlemektedir. Bir Müslüman için adalet Kur'an ve Sünnette yer alan tikel çözümlerle mümkündür. Biraz daha somutlaştırarak söyleyelim. Mesela miras hukukunda adil taksimat nedir, ceza hukukunda en adil ceza hangisidir, muamelata ilişkin anlaşmazlıklarda en adil çözüm nedir sorularının cevabı benim açımdan naslarda yer alan somut ve tikel çözümlerdir. Aksi takdirde ilahi vahyin en temel özelliği olan "hidayet/kılavuzluk" vasfı ortadan kalkar.

Hükme gelince, hükmün değişeni olduğu gibi değişmeyi de vardır. Ana hatlarıyla söyleyecek olursak değişken bir gerekçeye bina edilen hükümler değişir. Bunun haricindekiler ise değişmez.

2. Değişim söz konusu olduğunda bunun sınırları nasıl belirlenmelidir? Bu hususta ölçüt ya da ölçütler nelerdir?

Değişimle muhtemelen ahkâmın değişimi kastedilmektedir. Uç yaklaşımları bir tarafa bırakırsak geçmişten günümüze ulema nasların istikrasından şu sonuca ulaşmıştır: Hükümler zâhir, munzabıt ve münâsib vasıflara yani illetlere bina edilir. İletinin değişmesi halinde hüküm değişir. Bunun haricinde bizim çıkarsadığımız subjektif gerekçelere bağlı olarak bir değişim olamaz. Meşhur örnek üzerinden meramımızı anlatalım: Yolculukta namazlar kasredilir. Bu hükmün illeti somut ve açık olan "sefer"dir. Hikmeti ise "sıkıntıyı gidermek"tir. Hikmetler genelde zahir ve munzabıt olma özelliği taşımazlar. Bu nedenle Hz. Peygamber ve sahabe tatbikatında hükmün zahir ve munzabıt olmayan hikmete bağlı olarak değiştirildiğine dair hiçbir örnek yoktur. Aksi takdirde konforlu yolculuk yapan birinin namazı kasr edememesi veya ikamet halinde sıkıntıya maruz kalanların namazı kasr edebilmesi gerekirdi. Ancak bu doğrultuda herhangi bir uygulama ve açıklama aktarılmış değildir. Bu yaklaşım ibadet alanıyla sınırlı olmayıp muamelat alanı için de geçerlidir: Mesela müşterek bir maldan bir hissenin satılması halinde eski ortaklara şuf'a, yani "ön alım hakkı" tanınmıştır. Bu hükmün yegâne illeti, şuf'a talebinde bulunanların ortaklığıdır. Hikmeti ise eski sahipleri, yeni ortakdan doğabilecek zararlara karşı korumaktır. Yeni ortağın son derece zararsız biri olma halinde de hüküm değişmez. Ne Hz. Peygamber ne de sahabe ve müctehid imamlardan bu konuda aykırı bir nakil bulunmaktadır.

İşte bu ve benzer uygulamalardan hareketle müçtehitler şu formülü ortaya koymuşlardır: Hükümler hikmete değil, illetlere bağlıdır. Tabii şunu da belirtmek gerekir. “Hikmetle talil yapılmaz” derken zahir ve munzabıt olmayan hikmetleri kastediyoruz. Dolayısıyla zahir ve munzabıt olan ve dayandığı “asl”ı devre dışı bırakmayacak şekilde hikmetle talil yapılabilir. Örneğin içki yasağının hikmeti, içkinin “öfke ve düşmanlık sebebi” oluşudur. Aynı özelliği taşıyan oyun ve etkinlikler de içkinin hükmüne tabidir. Ancak «düşmanlık yapmadan içki içebiliriz» denilmez.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Nas ile konulmakla birlikte işlevini artık yerine getiremeyen “onlar (düşman) için kuvvet ve besili atlar hazırlayın” emri ya da misvak kullanmak gibi vesile hükümler hakkında ne söylenebilir?

Ayetteki “besili atlar” bir fariza olarak bize sunulmamıştır. Konunun örneklenmesi bağlamında verilmiştir. Arapçanın üslup ve özelliklerine aşına ortalama bir okuyucu Kur’an’ı dikkatle incelediğinde Kur’an’da birçok yerde “zikru’l-hass ba’de’l-âmm” dediğimiz “genel ifadeden sonra özel örneklerin zikri” hususuyla karşılaşır. Mesela Asr suresinde bütün insanların hüsranda olduğu ifade edildikten sonra “iman ve salih amel ehli olan, hakkı ve sabrı tavsiye edenler” istisna edilmektedir. “Hakkı ve sabrı tavsiye” aslında “salih amel” kapsamında olduğu halde “salih amelden” sonra tekrar zikredilmiştir. Şimdi bu üsluptan: “Salih amel”in sadece “hakkı ve sabrı tavsiyeden ibaret olduğu” anlaşılmadığı gibi “düşmana karşı kuvvet ve besili atlar hazırlayın” ayetinin zahiri delaletinden de “kuvvet”in “besili atlar”a münhasır olduğu da anlaşılmamalıdır. Besili atlar ifadesi genel bir ifade olan “kuvvet”in akabinde örnek olarak zikredilmiştir. Genel geçer olan şey, örnek değil, örnekten önce zikredilen “kuvvet hazırlamak”tır. Benzer bir kullanım “melekler ver ruh iner” mealindeki ayette de söz konusudur.

Misvak örneğine gelince, misvak konusu maalesef yanlış anlaşılmaktadır. Doğrusu ne “misvak” belli bir ağaçtan elde edilen meşhur cismin ismidir, ne de hadiste geçen “sivak” o cisimle yapılan temizliğin adıdır. Halk arasında meşhur olan ağacın kaynaklardaki adı, misvak değil, “el-erâk”tır. Hadislerde geçen “sivak” ise genel manada “ağız ve diş temizliği”ni ifade etmektedir.

3. Değişim gerçekleşirken “nasları, moderne/olguya tabi kılma” şeklinde endişe ve eleştiriler gündeme gelmektedir. Mesela kat’î nasla sabit olan bir hükmün değişmesi, nassı olguya feda etme anlamına gelir mi? Sizce bu endişe ve eleştirilerin haklılık payı bulunmakta mıdır?

Modern dönemde genelde yapılan şey kelimenin tam manasıyla sübjektif hikmetlerle talidir. Yani okuyucu kendi verili dünyasından hareketle Kur’an’daki hükümlerin bazı hikmetlerini tespit etmeğe çalışmaktadır. Buradan, Kur’an’da yer alan somut ve tikel çözümlerle karşılaştığı sorunların çözülemeyeceğini düşündüğünden nastaki tikel hükümlerin değişmesi gerektiği sonucuna gitmektedir. Mesela Kur’an’da yer alan mirasa ilişkin açıklamalardan maksadın adil taksimat olduğunu, günümüzde adil taksimatın söz konusu tikel çözümle gerçekleşemeyeceğini dolayısıyla farklı bir taksime gitmek gerektiğini savunur. Tabii ki bunu “Kur’anda yer alan oranların ilahi sınırlar olduğu” uyarılarına rağmen yapar. Ceza ve muamelata ilişkin konularda da benzer şekilde hareket eder.

Bu mantıkla hareket edildiğinde Kur’an ve Sünnette yer alan birçok sabiteyi zedelemekle karşı karşıya kalırız.

Bu yaklaşımın gerekçesi olarak ileri sürülen Hz. Ömer uygulamalarının konuyla alakası yoktur. Hz. Ömer bütün içtihatlarında -sanıldığının aksine- nassları hakkıyla anlayıp gerektiği gibi tatbik etmiştir. Bazen değişen illete bağlı olarak uygulamayı değiştirmiş, bazen mübah bir ameli doğuracağı olumsuz sonuçlardan dolayı askıya almış -usuli bir ifadeyle belirtmek gerekirse- seddi zeriaya başvurmuş, bazen de cezayı uygulama şartları tahakkuk etmediği için hükmü uygulamamıştır. Bunların hiçbirisi nassa rağmen içtihat olarak görülemez.

4. İnternet ve sosyal medyanın hayatımızı çepeçevre kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Aileden uluslararası ilişkilere, temel hak ve hürriyetlerden küresel ticarete, fitrat ve nesep meselelerinden gen teknolojisine kadar çok boyutlu ve karmaşık bir hal almış bulunan gelişmelerle karşı karşıyayız. Bu şartlar karşısında değişimin nasıl yönetileceği ile ilgili neler söylersiniz?

Önceki sorulara verdiğimiz cevap bu soruya da yaklaşımımızı netleştirir kanaatindeyim. Değişim insanın hayatının bir gerçeğidir. Değişim sürecini şu şekilde karşılayabiliriz:

- Öncelikle dünyanın şu anki halinin mümkün olan yegâne durum olmayıp aşılabileceğini bilmeliyiz. Sadece olumsuzluklara bakmamalı buna karşın sahip olduğumuz imkânların da farkında olmalıyız. Bilgi ve değerler noktasında sahip olduğumuz zenginlikleri idrak edip özümsemeliyiz.
- İçinde yaşadığımız çağı ve bizi etkileyen düşünce akımlarını ve kurumları tanımalıyız. “Hüküm vermek, tasavvur etmekten sonra gelir” prensibi gereği yaşadığımız zamanı ve zemini kavramak zorundayız.
- Sahip olduğumuz imkânları ve içinde yaşadığımız gerçekliği kavradıktan sonra tevarüs ettiğimiz zenginlikleri hem söylem hem de eylem planında aktüel hale getirebiliriz.
- Aktüelleştirmeyi yapan ve değişimi yönetmeye talip fert ve kurumların dinin zaruriyatına sadık kimseler olması ve içerden konuşan kimseler olmasına dikkat etmeliyiz. Bu noktada kollektif akılla hareket etmenin faydası ve bereketi inkâr edilemez.
- Değişimde sabite ile değişken ayırımına dikkat edilmelidir. İfrat ve tefrite düşmeden bir taraftan sabitelerimizi muhafaza etmeli diğer yandan zamanımızı tanıyarak gereken yenilikleri gerçekleştirmeliyiz.
- Bu söylediklerimiz kısa zamanda ve hazır formüllerle gerçekleşecek şeyler değil. Bilgi ve basiretle, sabır ve teenniyle çalışmalı. Su akar mecrasını bulur inşallah.

5. Klasik usûl birikimimizin modern insanın iktisadî hayatı yahut aile hayatıyla ilgili ihtiyaçları karşılamada yeterli olduğu söylenebilir mi? İki somut örnekle soruyu biraz daha açalım: Sözelimi modern ailede eşlerin sorumluluk ve hakları (boşama yetkisi, nafaka, mal rejimleri vb.) yeniden değerlendirilmeli midir?

Günümüz ticaret anlayışı çerçevesinde yeni bir faiz tanımına ihtiyaç var mıdır? (Toki fetvasındaki enflasyon farkı gibi, katılım

bankalarının işlemleri, altın ve gümüşün modern iktisatta para olmaktan çıkararak meta olarak kabul edilmesi gibi konular.)

Furu için söylediğimiz şeyi klasik usûl için de söyleriz. Usûlun de kendi içerisinde sabitesi ve değişkenleri vardır. Değişkenden maksadım, içtihat ürünü olan bahisler ve prensiplerdir. İctihadî olanlar geçmişte müzakere ve münakaşa edildiği gibi günümüzde de müzakereye açıktır. Usule aşına olanlar, makbul ve gayri makbul bütün ihtimallerin, usulde enine-boyuna tartışılıp değerlendirildiğini bilirler. Vasat bir usul okuyucusu olarak şunu rahatlıkla söyleyebilirim: “Tarihsellik” dâhil modern dönemlerde usule dair ileri sürülen ve tartışılan hemen hemen her teori usul kaynaklarımızda da konuşulmuş ve tartışılmıştır. İsim ve etiketlere takılmadan bakabilenler bunu rahatlıkla görür.

Saniyen merhum M. Said Ramazan el-Butî'nin dediği gibi usul kurgununun değil, keşfin konusudur. Harici varlığa sahip ve hakikat özelliği taşıyan şeyleri biz ancak keşfedebiliriz. Usûlcünün görevi, Nebevî beyanda ve lisanın yapısında var olan harici hakikati keşfedip ortaya koymaktır. Modern dönemdeki alternatif usul eserlerinde böyle bir bakışın eksikliği açıkça hissedilmektedir.

Sonuç olarak şunu söylemek isterim: Özü itibariyle Kur'an'a ve Sünnet'e dayanan, sahabe ve müctehid imamlar tarafından sistematize edilen yerleşik usul vaki ve gayri vaki bütün problemleri çözebilecek bir potansiyele sahiptir. Tarihten günümüze karşılaşılan ancak usuli mekanizmalar çerçevesinde çözülemeyen hiçbir mesele olmamıştır. Günümüzde fıkıh konseylerinin devasa birikimleri ortadadır. Bankacılıktan gen teknolojisine kadar ortaya çıkan her mesele usul sistematiği içerisinde ihtilafı ya da ittifaklı bir şekilde çözüme bağlanmaktadır.

Bunca mesaiye rağmen yaşanan olumsuzlukları hala usulün yetersizliğinde arayanların göz ardı ettiği bir şey var: Ne kadar mükemmel olursa olsun, hiçbir sistem kendisine riayet edilmediği sürece istenen sonuçları vermez. Mesela trafik sistemi mükemmeldir ancak buna rağmen trafik sorunları bitmek bilmiyor. İnsan unsuru tezkiye süzgecinden geçip arınmadıkça ya da asgari düzeyde de olsa bu doğrultuda belli bir mesafe kat edilmedikçe yapılan yeni tanımlamalar ve düzenlemeler hiçbir şeyi değiştirmeyecektir.